

ความซื่อสัตย์ของพระไชยเชษฐายังมีน้อยกว่าพระมณีพิชัย เพราะความกลัวของพระไชยเชษฐา
 เกิดจากการได้พบกับผู้ที่มีพลังอำนาจมากกว่าเป็นพิเศษ คือ ท้าวสิงหน หรือพวักยักษ์ ทั้งที่วิพาร์
 ทัดพ้อว่า

คิดบ้างเป็นไรในสวนขวัญ	หนียักษ์ตัวสั้นดังลูกไก่
จักแหล่งชีวิตจะบรรลย์	ยังแต่ลมหายใจอยู่รวยรวย
ตอนเข้าเฝ้าท้าวสิงหน	
เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาตัวสั้นสิ้นสติ
.....
เห็นขุนมารโกรธาเข้ามาใกล้	สะอืดโศกโศกไปใจพรั่นพรั่น
จวนตัวกลัวพ้อตาจะฆ่าฟัน	กอดลูกพัลวันไม่วางเลย

ส่วนในเรื่องความเจ้าชู้นั้น ตัวละครฝ่ายชายในวรรณคดีไทยมักจะเป็นคนที่อ่อนไหวใน
 เรื่องความรัก อันเป็นเหตุให้มีเมียหลายคน โดยเฉพาะที่ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจวาสนา คำนิยมในเรื่อง
 นี้จากกล่าวได้ว่าเป็นธรรมเนียมตั้งแต่คณธรรมกาสามัญ ไปจนถึงพระมหากษัตริย์ และถือว่าการมี
 ภรรยาเป็นเครื่องแสดงบุญบารมี แต่น่าสังเกตว่า บทละครนอก พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นี้
 ตัวละครเอกฝ่ายชายบางเรื่องมีภรรยาหลายคน บางเรื่องมีภรรยาคนเดียว คือ

ไกรทอง มีภรรยา 4 คน คือ ตะเภาแก้ว ตะเภาทอง วิมาลา เลื่อมไฉววรรณ
 มณีพิชัย มีภรรยา 2 คน คือ ยอพระกลืน ผกา
 ไชยเชษฐา มีภรรยา 8 คน คือ นางทั้งเจ็ด สุวิญชา
 คาวิ มีภรรยา 1 คน คือ จันท์สุตา
 สังข์ทอง มีภรรยา 1 คน คือ รจนา
 สังข์ศิลป์ชัย มีภรรยา 1 คน คือ สุพรรณ

สำหรับเรื่องที่ตัวละครเอกมีภรรยาคนเดียวนี้ เป็นเรื่องที่มาจากนิทานชาดก ซึ่งตามปกติ
 วรรณคดีที่อาศัยเค้าเรื่องจากชาดกนั้น ตัวละครเอกคือพระโพธิสัตว์ที่จุติจากสวรรค์ลงมาเกิดในโลก
 มนุษย์ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่หากจะกล่าวเป็นเหตุผลที่แน่นอนว่า การที่กวีแต่งให้พระเอกมี
 ภรรยาคนเดียว เพราะเป็นเรื่องที่ได้จากชาดกนั้น ก็มีข้อยกเว้นไม่เป็นไปตามนี้ เนื่องจากวรรณคดี

บางเรื่องที่ได้เค้าเรื่องจากชาตก แต่ตัวละครเอกฝ่ายชายมีภรรยาหลายคนก็มี เช่นวรรณกรรมลานนา คำวชเรื่องเจ้าสุวัตร นางบัวคำ¹ เป็นต้น แต่เป็นข้อสังเกตว่าตัวเอกในบทละครนอกที่ได้เนื้อเรื่องมาจากชาตกมักไม่มีเรื่องเกี่ยวกับความเจ้าชู้ มีภรรยาหลายคน ดังนั้น ถ้าหากเป็นวรรณคดีที่ได้เนื้อเรื่องจากชาตก แต่พระเอกมีภรรยาหลายคน ก็อาจจะเป็นการเพิ่มเติมเข้าไปภายหลังเพื่อให้สนุกสนาน เพื่อให้เพิ่มรสชาติในการผจญภัย หรือเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมก็ได้

พฤติกรรมของตัวละครเอกฝ่ายชายในบทละครนอกส่วนใหญ่ เป็นไปตามพฤติกรรมของบุคคลจริง ๆ เนื่องจากผู้แต่งคงจะสร้างตัวละครขึ้นมาจากบุคคลจริงที่ผู้แต่งรู้จัก พบเห็น หรือมีจะนั้นก็จินตนาการขึ้นมาผสมผสานกับประสบการณ์ของตนเอง ตัวละครบางตัวจึงมีบทบาทที่เด่นและน่าสนใจมาก เช่น

ไกรทอง

ไกรทองเป็นชายหนุ่มรูปงามที่ได้เล่าเรียนวิชากับพระครูที่วัดหน้าพระธาตุ มีความรู้ในไสยเวทอาคม ซึ่งเป็นความเชื่อของคนไทยในสมัยโบราณ และนิยมกันว่าผู้ชายจะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับไสยศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีสมัยเดียวกัน เช่น ขุนแผน พระไวย ฯลฯ

ในตอนแรกไกรทองมีฐานะในสังคมระดับปานกลาง ต่อมาได้เลื่อนฐานะสูงขึ้นโดยการแต่งงานกับธิดาเศรษฐีเมืองพิจิตร อาชีพของไกรทองคือค้าขาย ตามข้อความในนิทานเรื่องไกรทองก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นกล่าวว่า เมื่อไกรทองได้ยืมข้าวเศรษฐีพิจิตรหากคนปราบจระเข้ ไกรทองก็อยากรับอาสาเพื่อเอาสินบนมาตั้งตัวให้เป็นหลัก แสดงว่าไกรทองก็มีความคิดแบบเดียวกับมนุษย์ธรรมดาทั่ว ๆ ไป ที่ต้องการความมั่นคงในชีวิต พฤติกรรมต่าง ๆ ของไกรทองที่แสดงออกมีลักษณะของความสมจริง

เตือนใจ สิ้นทะเกิด วิเคราะห์ลักษณะนิสัยของไกรทองไว้ ตอนหนึ่งกล่าวว่า “ลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งของไกรทองคือการเอาแต่ใจตัวเอง เมื่อต้องการสิ่งใดแล้วต้องได้ และมักใช้เวทมนตร์เพื่อให้ได้สิ่งนั้นมา เช่น ใช้เวทมนตร์บังคับนางวิมาลาให้ยอมขึ้นจากถ้ำมาอยู่กับไกรทอง

¹ ฉัตรยพา สวัสดิพงษ์ “คำวชเรื่องเจ้าสุวัตร-นางบัวคำ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย คณะบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517).

เนื่องจากไกรทองเป็นลูกคนเดียวซึ่งมักถูกตามใจจนเหลือ มีความรับผิดชอบน้อย เพราะมักได้อะไรมาง่าย ๆ...มักเอาแต่ใจตัว”¹

ลักษณะการเอาแต่ใจตัวเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความรัก ก็เป็นไปตามความนิยมในสมัยนั้นด้วย ตามที่ในนิทานกล่าวว่า ไกรทองต้องการจะไปเกี่ยวนางวิมาลา เพราะตัวเองปราบพระยาชาละวันได้แล้ว และได้เมียด้วยก็จะมีชื่อเสียงในวงนักเลงเจ้าชู้ เพราะสภาพสังคมในสมัยก่อนยอมรับให้ผู้ชายมีภรรยาหลายคน ถือว่าเป็นการแสดงถึงชื่อเสียงและเกียรติยศตามที่ไกรทองคิดว่า

อย่าเลยจะชวนนางขึ้นไป

เสียงเป็นเมียไว้จะได้อยู่

ให้คนลือชื่อเราว่าเจ้าชู้

จะมีผู้สรรเสริญสืบไป

(ไกรทอง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2)

แต่ไกรทองก็เป็นคนฉลาด รู้จักพูด รู้จักเอาตัวรอดจากสถานการณ์คับขัน เช่นในการไปตามหานางวิมาลา ไกรทองก็ปลอบนางตะเกาแก้ว ตะเกาทองว่าจะไปปฏิบัติบูชาครูที่สามารถปราบชาละวันได้ มิฉะนั้นนางทั้งสองก็คงจะไม่ยอมให้ไป และอีกประการหนึ่งการปลอบเช่นนั้นก็เป็นกรณอนมน้ำใจภรรยาด้วย ตามที่ไกรทองบอกสองนางในตอนที่พาวิมาลามาแล้วว่า “ครั้นจะบอกเจ้าแต่เดิมที ไทนางนารีจะผ่อนตาม บुरาณท่านว่าไว้กระไรน้อง ชายมีเมียสองนั้นต้องห้าม มักเกิดกตัญญูถูกลาม จึงหาให้เป็นสามตามตำรา”

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่ เตือนใจ สิ้นทะเลเกิด วิเคราะห์ว่ามีส่วนทำให้ไกรทองประสบความสำเร็จในชีวิตก็คือ การเข้าใจในเรื่องของจิตวิทยา คือการนำตัวชาละวันขึ้นมาอมบให้เจ้าเมืองพิจิตรโดยไม่ได้ฆ่าให้ตาย เพื่อให้ชาวบ้านได้ฆ่าชาละวัน แต่เมื่อชาวบ้านฆ่าไม่ได้เพราะอำนาจเขี้ยวแก้วรักษาตัวอยู่ ไกรทองก็ส่งหอกสกัดโลหะให้พวกเขาบ้านไปฆ่าชาละวันได้สำเร็จ การกระทำครั้งนี้ทำให้ชาวเมืองพิจิตรรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกับไกรทอง และรู้สึกว่าคุณมีส่วนในการปราบชาละวันด้วย

พระสังข์

เรื่องสังข์ทองเป็นบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ที่มีความยาวมากที่สุด และเนื้อเรื่องสมบูรณ์ที่สุด ตอนที่พระสังข์จะถือกำเนิดมานั้น ท้าวยศวิมลฝันว่า “อาทิตย์ฤทธิรงค์ ทกลงตรงพักตร์ข้างทักษิณ” แต่ตามความในบทละครนอก ความเก่า นางจันทร์เทวีเป็นผู้ฝัน

¹ เก็บความจาก เตือนใจ สิ้นทะเลเกิด, ปริญาภิธาน์, หน้า 119-20.

....หัดในไกรตรึง
เหาะลงมาถึงประสาศสี่
ให้ดวงจินดาพระสามี
รัชมืดสว่างโสภา
บอกว่าจะวงแก้วแววไว
เหาะเหินไปโตบนเวหา
ครันท้าวหัตตะไนไกลคลา
จินดาพระมอบเมียไว้
เมียรักแซมชมพู่มริน
กล่ากลืนมนีชีรไส
เอาไว้ในทรงดวงใจ
รักไกร์เลือนพันทวี

ลักษณะการกำเนิดของพระสังข์คือ “กุมารกำบังเป็นสังข์ทอง” นั้น เป็นต้นเหตุให้เกิดความยุ่งยากต่างๆ นับตั้งแต่นางจันทร์เทวีถูกเนรเทศ พระสังข์ถูกนำตัวไปฆ่า ถูกถ่วงน้ำ ในที่สุดจึงได้ไปอยู่กับนางพันธุรัต

ในช่วงเวลาที่พระสังข์อยู่กับนางพันธุรัตนั้น พระสังข์มีความคิดที่จะกลับไปหานางจันทร์เทวีอยู่เสมอ และก็ได้ออกไปค้นพบรูปเงาะ เกือกแก้ว ไม้เท้าทอง ซึ่งเป็นของวิเศษที่ทำให้เหาะเหินเดินอากาศได้ พระสังข์ขโมยของวิเศษเหล่านี้ไปและได้ใช้รูปเงาะที่มีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัวสวมใส่กำบังรูปทองไว้ไม่ให้ใครเห็น

เตือนใจ สิ้นทะเลเกิด กล่าวถึงอนุภาคการซ่อนตัว หรือคนแฝงร่างไว้ในสิ่งอื่นนั้นว่ามีปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ลักษณะของสิ่งที่ใช้ซ่อนนั้นมีทั้งสิ่งที่ถึงาม เช่น ลูกแก้ว หอยสังข์ ดอกบัว ดอกจำปา และสิ่งที่น่าเกลียด เช่นคางคก งู เเงาะ กา ซึ่งลักษณะของสิ่งที่น่าเกลียดนี้ผู้แต่งมักนำไปใช้ในการดำเนินเรื่องในตอนเลือกคู่ของตัวเอก และเมื่อตัวละครได้คู่ครอง ผ่านพ้นอุปสรรคต่างๆ ไปแล้ว ก็จะมีการ “ถอดรูป” และไม่ใช้สิ่งที่ใช้ซ่อนนี้อีก สาเหตุของการซ่อนตัวนี้อาจเป็นเพราะว่า ผู้แต่งสร้างเกราะขึ้นให้เป็นเครื่องคุ้มครองเด็ก เมื่อเด็กอยู่ในที่คับขัน ผู้ให้กำเนิดไม่สามารถคุ้มครองได้ และเมื่อตัวละครได้ผู้อุปการะที่มีฐานะมั่นคงเพียงพอที่จะให้ความคุ้ม-

ครองได้ก็จะไม่ใช่เกราะอีก และต้องการแสดงให้เห็นว่ารูปร่างภายนอกไม่สำคัญเท่ากับความดีงามของจิตใจ ในการตัดสินคนไม่ควรตัดสินเพียงรูปร่างภายนอกเท่านั้น คนรูปชั่วอาจมีน้ำใจประเสริฐก็ได้ ผู้เขียนจึงสร้างเกราะให้ตัวละครเอกใช้ในการหาคู่ เกราะจึงเป็นสัญลักษณ์ของรูปร่างภายนอก ซึ่งอาจจะงดงามหรือน่าเกลียดน่ากลัว ส่วนรูปทองหรือรูปงามที่ปรากฏเมื่อตัวละครถอดเกราะออกแล้ว หมายถึงจิตใจที่งามของตัวละคร¹

ในบทละครนอกไม่ได้กล่าวถึงการศึกษาของพระสังข์เลย ยกเว้นตอนที่นางพันธุรัตเขียนมหาจินดามন্ত্রไว้ให้ มีนักวิจารณ์บางท่านกล่าวว่า พระสังข์คงจะได้รับการศึกษาในระยะเวลาที่อยู่กับนางพันธุรัต แต่ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงการศึกษาตรง ๆ เข้าใจว่าการชุบตัวในบ่อทองของพระสังข์นั่นเองที่ควรจะเป็นสัญลักษณ์ของการศึกษา การเรียนรู้ และเป็นกลวิธีการสร้างเรื่องให้แปลกเพื่อความสนุกสนาน

พระสังข์เป็นตัวละครเอกที่ไม่ได้แสดงความสามารถในการต่อสู้ ตอนที่แสดงความสามารถก็คือต้องการหนีหาลา ซึ่งใช้เวทมนตร์ และตอนตีกลี ซึ่งพระอินทร์ก็ “แกลังอ่อนหย่อนมือให้” ผู้อ่านทราบหรือเดาเหตุการณ์ได้ล่วงหน้าว่าพระสังข์ต้องมีชัยชนะแน่นอน

แม้ว่าพระสังข์จะเป็นตัวละครเอกที่เรื่องราวมาจากชาลก แต่ก็ยังมีพฤติกรรมที่ค่อนข้างก้าวร้าวรุนแรงในบางตอน เช่น การปล่อยให้นางพันธุรัตตกแตกตาย การตัดใบหูและจุมพอกหกเขยสำหรับเรื่องนี้ สุนันทา โสรัจจ์ ได้กล่าวไว้ในบทวิเคราะห์-วิจารณ์ พระเอกหรือผู้ร้ายในวรรณคดีไทยว่า พระสังข์รู้ว่าการที่ท้าวสามนต์สั่งให้ไปหาหนีหาลาเวลานั้นเป็นการกลั่นแกล้งตน ซึ่งยังอยู่ในสภาพของเจ้าเงาะ และต้องการที่จะส่งสอนหกเขยซึ่งมีนิสัยชอบโอ้อวดและเยาะเย้ยคนอื่นให้สำนึก การตัดปลายจุมพอกและตัดใบหูนี้เป็นกำหนดโทษอาญา 1 ใน 5 สถาน ที่เป็นกรณียกของกษัตริย์สูงในประเทศจีน ซึ่งมีสักหน้า ตัดจุมพอก ตัดขา ตัดอวัยวะสืบพันธุ์ ประหารชีวิต ต่อมาสมัยกษัตริย์บุนตี้แห่งราชวงศ์ซันได้เปลี่ยนการลงโทษ จากสักหน้าเปลี่ยนเป็นทำความสะอาด กำแพงเมือง 4 ปี ตัดจุมพอกเปลี่ยนเป็นโบย 300 ตัดขาเปลี่ยนเป็นโบย 500 แต่ก็ยังมีผู้ถูกโบยจนตายจึงลดเหลือ 300 และ 200 ที่สุดลดลงเหลือ 100 ส่วนโทษตัดอวัยวะเพศนั้นถือว่าเป็นโทษที่อับอายมาก และการผ่าตัดไม่ค่อยปลอดภัย อาจทุกข์ทรมานและเสียชีวิตเพราะบาดแผล ส่วนการลงโทษประหารชีวิตนั้น จะขอเปลี่ยนมาเป็นการกักอวัยวะสืบพันธุ์ก็ได้แต่ก็ไม่ค่อยมีใครยอมเปลี่ยน ต่อมาในสมัยราชวงศ์จิ่ว

1 เก็บความจาก เตือนใจ สนิทเกิด, ปริญาภิธาน, หน้า 143-4

ได้เพิ่มโทษตัดใบหู โคนผมใส่ชื่อเท้าชื่อมือ เผาทั้งเป็น ประจานศพ ประหารชีวิตโดยการสับเป็น
ท่อนและเป็นทาส มีกำหนด 5 ปี¹

3. ตัวละครเอกฝ่ายหญิง

ผู้แต่งวรรณคดีไทยมักจะเน้นให้เห็นบุคลิกภาพของนางเอกที่คล้ายคลึงกันเกือบทุกเรื่อง
คือความงามเป็นเลิศ และความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อสามีเท่าชีวิต มักพบกับชะตากรรมที่ทำให้
ลำบาก ตัวละครฝ่ายหญิงมักต้องเผชิญกับชะตากรรมที่ทำให้ลำบากยากเข็ญ เช่น ต้องพลัดพรากจาก
สามี ต้องเดินทางระหกระเหินได้รับความทุกข์แสนสาหัส หรือถูกใส่ความ ถูกขับไล่ออกจากบ้าน
เมือง การเผชิญกับความลำบากนั้นมิได้เป็นไปด้วยความยินยอม แต่ถูกความจำเป็นบังคับ ต้องจำใจ
ต่อสู้กับชะตากรรมไปจนกระทั่งพบความสุขโดยไม่มีทางเลือก เช่น นางจันทร์เทวีกลอดลูกเป็นหยอ
สังขี้จึงถูกขับ นางสุวิมลชาถูกกล่าวหา นางรจนาถูกขับไล่ออกจากวัง ฯลฯ และเมื่อผู้ที่ขับไล่นางด้วยความ
เข้าใจผิดนั้นนางอนง้อขอโทษ แม้จะแค้นใจและมีทิฐิมาอย่างไร นางก็ใจอ่อนยอมยกโทษให้เพราะ
ความสงสาร และเข้าใจไปว่าไม่ใช่ความผิดของผู้นั้น แต่เป็นเพราะมีผู้ใช้เวทมนตร์คาถาหรือเล่ห์กล
มารยาทำให้หลงผิดไป ในที่สุดก็คืนดีกันอย่างเดิม เนื่องจากผู้หญิงสมัยก่อนมีแบบอย่างชีวิตเช่นนี้
ผู้หญิงมีหน้าที่รับฟัง รับใช้และได้รับการปกครองจากผู้ชายอยู่เสมอๆ ผู้ชายได้รับการยกย่องให้เป็น
ผู้นำ และมีอำนาจสิทธิขาดทุกอย่างเหนือกว่า ผู้หญิงจะอยู่ในฐานะผู้นำหรือมีบทบาทของผู้นำได้ต่อ
เมื่อแปลงตัวเป็นชาย เมื่อผู้หญิงไม่มีโอกาสได้แสดงความเป็นผู้นำ ลักษณะนิสัยใจคอของผู้หญิงจึง
ค่อนข้างจะเป็นไปในทางไม่มีปากมีเสียง มีนิสัยเน้นหนักไปในทางซื่อสัตย์ต่อสามี กตัญญู และยกย่อง
ให้สามีมีอำนาจตัดสินใจทุกอย่างในชีวิตของตน เมื่อได้รับความทุกข์ก็มักหันมายอมรับทุกข์โดยไม่อาจหา
ทางแก้ไข และไม่โต้กล่าวโทษหรือแก้แค้นสามี ทั้งๆ ที่ตัวเองเป็นฝ่ายถูก แม้จะมีการตัดพ้อต่อว่า
บ้าง แต่ใจจริงก็จงรักภักดีอยู่ไม่เสื่อมคลาย มีตัวละครเอกฝ่ายหญิงส่วนน้อยที่มีบุคลิกภาพต่างไปจาก
ตัวละครตัวอื่นๆ อย่างน่าสนใจ คือ

วิมาลา

วิมาลาเป็นภรรยาหลวงของชาละวัน เป็นหญิงรูปร่างงามเมื่ออยู่ในถ้ำ และกลายเป็นจระเข้
เมื่อออกไปนอกถ้ำ นางเป็นหญิงที่มีใจซื่อสัตย์ มีความรักมั่นคงต่อชาละวัน แต่ได้ตกเป็นภรรยา
ไกรทองเพราะไกรทองใช้เวทมนตร์ทำเสน่ห์ให้นางยินยอม

¹ สุนันทา โสรจัจ, บทวิเคราะห์วิจารณ์ พระเอกหรือผู้ร้ายในวรรณคดีไทย. (พระนคร : โรงพิมพ์นิยมวิทยา 2520)
หน้า 33.

ผู้แต่งได้กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันของไกรทองกับวิมาลาว่า “ร่วมภริมย์ชมรสสาวศรี กุมภีล ผิดอย่างต่างภาษา” ไกรทองเองก็ตระหนักได้ว่า “ตัวกูหลงอยู่ด้วยกุมภา จะเสื่อมเสียวิชาที่เรียนรู” เมื่อจะพานางขึ้นไปจากถ้ำ ไกรทองก็พูดกับนางว่า ผู้คน “จะชมทั้งภริยามารยาท เชื้อชาติโฉมนาง ต่างภาษา” และได้เสกแหวนใส่ไว้ในมวยผมนาง ลงยันต์ปัดศิโรษะ เพื่อไม่ให้นางกลายเป็นจระเข้

ในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ได้กล่าวถึงตัวละครประเภทเหนือจริง คือมีลักษณะที่เป็นไปไม่ได้ในชีวิตจริง ที่เป็นนางเอกของเรื่อง เป็นต้นว่ามีกำเนิดผิดจากมนุษย์ธรรมดาเช่นเกิดในดอกบัว ในผลมะเดื่อ หรือเกิดมาแล้วไปมีชีวิตเติบโตอยู่ในเกาะต่าง ๆ เช่นนางอุทัย อยู่ในร่างของคางคก นางยอพระกลิ่น เติบโตในปล้องไม้ไผ่ หรือมีฉะนั้นก็เป็นยักษ์ เช่นนางเมรี เป็นธิดายักษ์กับมนุษย์เช่นนางสุพรรณ (หรือนางศรีสุพรรณ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย) แต่เรื่องเหล่านั้น ผู้แต่งไม่ได้ตั้งใจให้เห็นความแตกต่างของตัวนางเอกกับบุคคลอื่น ๆ ในเรื่องชาติกำเนิดหรือฐานะ ศักดิ์-ตระกูลแต่อย่างใด แต่สำหรับนางวิมาลานั้น ผู้แต่งได้กล่าวถึงความ เป็นจระเข้อยู่ตลอดเวลา เช่น

แล้วเล่าโลมโฉมนางกุมภีล
เป่าไปให้ตองนางกุมภีล
ไม่เหมือนอื้อบาทว์ชาติกุมภีล
ร้ายกาจด้วยเป็นชาติกุมภีล
เข้ากลุ้มรุมตืนางกุมภา
นางกุมภีลเศวสรัยละห้อยให้

จระเข้เป็นสัตว์เลื้อยคลานที่มีรูปร่างน่าเกลียด ไม่น่าดู นิสัยดุร้าย แม้ว่าเวลาที่วิมาลา อยู่ในร่างมนุษย์จะเป็นหญิงสาวที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงาม ดังที่ตายายที่รักษาสวนดอกไม้รายงานให้นางตะเภาแก้ว ตะเภาทองว่า “รูปร่างสวยสมผมประบ่า” ก็ตาม ทั้งฐานะของวิมาลาในสังคม จระเข้ก็สูง ก็เป็นผู้ปกครอง หรือเป็นเจ้าของจระเข้ทั้งหลายสืบต่อจากชาละวัน แต่ผู้แต่งก็พยายามที่จะชี้ให้เห็นความแตกต่างกันระหว่างไกรทอง ตะเภาแก้ว ตะเภาทอง กับวิมาลาอยู่เสมอ เช่นในการทะเลาะวิวาทกัน วิมาลาถูกสองนางเรียกว่า กุมภีล นางก็เรียกตะเภาแก้ว ตะเภาทองว่า อีมนุษย์

ถึงกูเป็นชาติกุมภีลไซ้
ก็ไม่ว่าใครไรเหมือนมึงนี้
อีมนุษย์อื้อบาทว์ชาติชั่ว
พี่น้องร่วมผัวนำบัลลังก์

การเน้นให้เห็นความแตกต่างเช่นนี้เป็นลักษณะของการแบ่งชั้นในสังคม คือมีชนชั้นที่
สูงกว่า และชนชั้นที่ต่ำกว่า ในด้านวัฒนธรรม การศึกษา เชื้อชาติ ภูมิลำเนา ฯลฯ วิมาลาซึ่ง
เป็นตัวแทนของชนชั้นที่ต่ำกว่าถูกกำหนดให้เป็นนางจระเข้ ซึ่งเป็นการสร้างเรื่องให้แปลก พิสดาร
น่าสนใจไปอีกแบบหนึ่ง ทำให้มองเห็นความแตกต่างระหว่างชนชั้นได้อย่างชัดเจน ดังที่ไกรทอง
กล่าวว่า

.....	วิมาลาอย่าได้โกรธา
เป็นกรรมเราแล้วทั้งสองข้าง	ใช้พี่จะทิ้งขว้างร้างหย่า
อย่าละห้อยน้อยใจจงไคลคลา	กลับไปกุหาห้องทอง
จួយเจ้ากลับรูปเป็นกุมภีร์	เคยอยู่ที่เที่ยวท่อง
มาอยู่บัดพี่เช่นนี้น้อง	จะรักนรนหม่นหมองด้วยแคศลม
เจ้ากลับไปก่อนเถิดวิมาลา	ไม่ช้าพี่จะตามไปสู่สม
ความรักพี่สมัศรสมาคม	ยังนิยมชมชิตศितिใจ

ยอพระกลิ่น

นางยอพระกลิ่นมีลักษณะเป็นตัวละครประเภทเหนือจริงเหมือนกับนางวิมาลา คือมีกำเนิด
ผิดจากมนุษย์ธรรมดา เป็นธิดาของพระอินทร์กับนางกษัตริย์ ดังนั้นนางจึงมีกำเนิดสูงส่งกว่าวิมาลา
ซึ่งเป็นนางจระเข้

เนื้อความในนิทานเรื่องพระมณีพิชัยตอนต้นก่อนบทพระราชนิพนธ์ยังชกกับบทละคร
ความเก่าอยู่เล็กน้อยคือ ในบทละครกล่าวว่าพระมณีพิชัยไปพบนางและให้จ้วอมารับ ท้าวพิชัยนุราช
พระบิดาของพระมณีพิชัยเป็นผู้จัดพิธีอภิเษกสมรสให้และตั้งชื่อให้นางตามที่มีกลิ่นกายหอม ดังเนื้อ
ความในบทละครเก่าคือ

พรเสด็จคืนพลับพลาไซ
หอมกลิ่นดอกไมยที่ในยบ่า
พระกายชายผัดเลื่อยมา
กลิ่นชามวันยาพรพู่มี
พรจึงตรัสถามเสนี
ใครพบกลิ่นเช่นนี้บางฤไมย

จเปนคอกไมยสิ่งพันโรย
รุจักฤไมยจึงบอกมา

.....

มาเอี้ยมาถึง
จึงตั้งบังคมประนมไวย
จึงทูนพระองพุทรวงไชย
คอกไมยในยไพรยนั้นไมยมี
ไปยพับแตกอไมยไพย
หอมรื้นขึ้นไชยภอกที
ครันวาวอกไปเสี้ยไหไกลย
กลืนน้นหายไปยพรโชมสี่

.....

วาเอย 2 แล้ว
พรแกวศรคัสังแกเสนา
พากลับเขาในพระการา
กรับทูนบิคาไหยแจงไจย
วาเราออกมาเลนที่ป่า
ไคยนางทีตคาในยปลองไมย

.....

เมื่อเอย 2 นั้น
พระพีไชยราชรุงฟา
พีศโชมนางเทพะทิดา
โสภางมล่ำอำไภย

.....

ครันชมโชมสี่สไภยแลว
พระแกวศรคัสังแกเสนา

จรัลราชพีเสกทั้งสองรา

ยาชาเรงรักกันไป

.....

จึงไทยนามเจ้าเทภิน

ชื่อนางยอพ่กลินโฉมฉาย

กลินเจ้าหอมกระลบไป

จึงไทยชื้อวายอพ่กลิน....

นางยอพระกลินก็มีเคราะห์ที่ใช้ซ่อนตัวเพื่อคุ้มครองตั้งแต่วัยเด็ก คืออาศัยอยู่ในปล่องไม้ไผ่ ซึ่งเป็นเครื่องมือในการเลือกคู่เช่นเดียวกับพระสังข์ ผู้ที่เป็นคู่ครองเท่านั้นจึงจะตัดไม้ไผ่ล่านั้นได้ และเมื่อนางได้มาเป็นมเหสีของพระมณีพิชัยแล้ว นางก็ต้องเผชิญชะตากรรมที่ทำให้ลำบาก เช่น นางในวรรณคดีไทยทั่ว ๆ ไป ถูกใส่ความ ถูกขับไล่ออกจากบ้านเมือง นางก็จำต้องรับความทุกข์นี้ โดยไม่สามารถแก้ไขได้ และเมื่อกลับมาแก้แค้นนางจันทร์ นางก็แปลงตัวเป็นชาย แก้แค้นได้สำเร็จ การที่นางไม่ยอมคืนดีกับพระมณีพิชัยง่าย ๆ ก็เพราะเกรงพระอินทร์มากกว่า ไม่ได้แสดงความแค้นเดียวในการตัดสินใจเหมือนกับนางวิมาลาที่ตัดขาดจากไกรทอง และไม่ได้หวังว่าไกรทองจะตามไปงอนง้อแต่อย่างใด

4. ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์

ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ (Antagonist) คือตัวละครฝ่ายตรงข้ามกับวีรบุรุษหรือตัวละครเอก ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์มักจะมีลักษณะและบทบาทเป็นตัวร้าย ชาติคุณธรรม ไม่ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม บทบาทจะเป็นไปในทำนองเดียวกันคือ เป็นผู้ที่ทำให้พระเอกและนางเอกพลัดพรากจากกัน ทำให้ต้องออกติดตามหากัน ผจญภัยกัน หรือมีจะนั้นก็มียุทธการเป็นฝ่ายตรงกันข้าม คอยอิจฉาริษยา เช่น หกเชยในเรื่องสังข์ทอง มเหสีทั้งเจ็ดของพระไชยเชษฐา ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ในวรรณคดีไทยมักจะเป็นตัวละครประเภทไม่สมจริง เพราะจะมีความร้ายกาจปรากฏอยู่อย่างชัดเจน เป็นลักษณะนิสัยน้อยอย่าง (Flat Character) ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมนุษย์เราคงจะไม่ใช้คนที่เลวร้ายไปเสียทุกอย่าง หรือจิตใจไม่มีที่ติไม่มีข้อบกพร่องเลย แต่พฤติกรรมของตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์บางตัวที่มีแต่ความเลวร้ายนั้นก็เป็นอย่างสมเหตุสมผล และช่วยให้เรื่องดำเนินไปได้ตามความมุ่งหมาย ดังต่อไปนี้

ท้าวสนั่นนุราช

ท้าวสนั่นนุราชเป็นกษัตริย์ชรา ตามที่ผู้แต่งบรรยายว่า “...ชั้นชาทกลีบสีปีปลาย หน้าพระทนต์บนล่างห่างหัก ดวงพระพักตร์เขียวเห็นเส้นสาย เกษาฟุ้งจะประปราย รูปร่างชายพีจะมีเนื้อ”

ลักษณะนิสัยของท้าวสนั่นนุราชก็คือ “พอใจเกี่ยวผู้หญิงวิ่งเรือ ผูกพันพันเผื่อไม่เบื่อใจ รวากับหนุ่มคลุ้มคลั่งนั้บ่น จะหางามเล่นสักคนหนึ่งให้ได้ รำพึงคะนึ่งคิดเป็นนิจไป มิได้ว่างเว้นสักเวลา” แสดงว่าพระองค์เป็นคนที่ผูกใจในเรื่องกามารมณ์ ดังที่ผู้แต่งบรรยายตอนที่พระองค์ได้ผอบผมของนางจันท์สุทมาทาก็เกิดความเคลิมเคลิ้ม คลุ้มคลั่ง และประกอบกับสภาพสังคมในสมัยนั้นที่ผู้ชายนิยมมีภรรยาหลายคน วิธีการที่ท้าวสนั่นนุราชต่อสู้เพื่อให้ได้นางจันท์สุทมาทาก็เป็นพฤติกรรมที่สมจริงของมนุษย์ที่มักจะทำทุกสิ่งทุกอย่างให้บรรลุจุดประสงค์ที่ตนตั้งไว้ โดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดกับผู้อื่น เมื่อได้ตัวนางมาแล้ว ทั้งที่พระองค์ทราบว่ามีสามีแล้วก็ไม่ละเว้นที่จะเกี่ยวพาราตีทำเสน่ห์ และในที่สุทก็ยอมชุบตัวเป็นหนุ่มอันเป็นกิลเลศที่คักไม่ขาดของมนุษย์ ยอมทนทรมาน ทั้งความในบทละครว่า

ข้าดูไฟในหลุมเหลือกำลัง	ทั้งที่นั่งหมั้นนักพระฤๅษี
ถ้า मैं พลัดผลุดลงตรงอัครี	ราวกะตกอวิจีเป็นจุนไป
อย่าเพื่อโกรธโปรดเกิดพระอาจารย์	ช่วยคิดอ่านยักหาตำราใหม่
อย่าให้ต้องกองฟืนใส่ไฟ	จะไม่ได้เจียวหรือพระสิทธา
.....
จึงฝันมาว่ากับพระมุนี	แต่อย่างนี้ก็ยังงามเสียมิถม
จงโปรดช่วยชุบข้าด้วยอาคม	ให้โสภาน่าชมเหมือนรูปนี้
โยมจะไปนั่งอยู่อย่างเก่า	ถึงร้อนเราเท่าไรไม่ถอยหนี
แล้วลุกเข้าไปใกล้อัครี	ภุมีนั่งนั่งพนมมือ

แล้วท้าวสนั่นนุราชก็ถูกผลัด “คะมำม้วนลงไปในอัครี” ตายในที่สุท

ทศประสาท

ความจริงยายเฒ่าทศประสาทควรจะเป็นตัวละครที่เลวร้ายยิ่งไปกว่าท้าวสนั่นนุราชเสียอีก เพราะนางเป็นผู้พรากนางจันท์สุทมาจากพระควาวิโดยตรง ทั้งที่นางเคยเป็นข้าของนางจันท์สุทมา

ก่อน แต่ด้วยความหลงในลาภยศ ทรัพย์สิน ดังที่นางตั้งความปรารถนาไว้ว่า “จะนำเขาไปพามาถวาย กูจะได้ฟังบุญเป็นคุณยาย” ครั้นเมื่อรู้ว่านางจันท์สุทามีสามีแล้ว ก็ไม่ยอมเปลี่ยนความคิด กลับปองร้ายพระควีนว่า “กูกิจใจไม่สมอารมณ์เกิด จะลงล้างชีวิตเสียให้ได้ แต่องค์ก็ล้าจะพาไปทุลถวายทำวไทเอารางวัล” พระควีนก็รู้สึกถึงความผิดปกติก่อนที่นางจันท์สุทามาถามถึงเรื่องพระขรรค์ คือคิดระแวงว่านางทักประสาทหุยมให้ถาม แต่ผู้แต่งก็อ้างกรรมทำให้พระควีนไม่ทราบเล่ห์กลของนางทักประสาท จึงมีอันเป็นไป และในที่สุดนางทักประสาทก็ได้รับผลจากความชั่วของนาง คือถูกนางคันธมาลีตีบตี และนางจันท์สุทาก็ไม่ช่วยเหลือ กลับไล่ทุบตีด้วย ในที่สุดก็ถูกพระควีนประหารชีวิต

๕๘ นางทังเจ็ด

บทบาทของนางทังเจ็ดที่เป็นสนมของพระไชยเชษฐา เป็นบทบาทของตัวละครฝ่ายปฏิบัติโดยแท้จริง คือเป็นผู้ทำให้ตัวละครเอกต้องพลัดพรากจากกัน และยังมีลักษณะนิสัยสอดคล้องกับบทบาท คือเป็นคนใจบาปหยามขำ ริษยา ไม่อยากให้ผู้อื่นมีความสุข

ตามปกติเรื่องความหึงหวงกันระหว่างเมียน้อยเมียหลวง เป็นเรื่องธรรมดาที่เราจะพบได้ในบทละครอันเป็นภาพสะท้อนมาจากชีวิตจริง โดยทั่วไปตัวละครฝ่ายปฏิบัติทั้งหลายมักเป็นตัวละครชาย และได้กระทำการแย่งชิงตัวนางไปจากตัวพระ หรือเกลี้ยให้ตัวพระมีอันเป็นไป แต่ในบางเรื่อง ตัวละครฝ่ายปฏิบัติก็เป็นหญิงเช่นเรื่องนี้ เพราะได้ทำให้เกิดความพลัดพรากระหว่างตัวนางกับตัวพระเหมือนกัน

ตัวละครฝ่ายปฏิบัตินั้น ถึงแม้จะมีความค้อยความเลวอย่างไร เขาก็ยังมีส่วนค้อยบ้าง ความร้ายกาจนั้นอาจจะเกิดขึ้นจากการถูกสภาพแวดล้อมบีบบังคับ ปมค้อยหรือความรัก ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจทั้งสิ้น แต่นางทังเจ็ดในเรื่องไชยเชษฐาเป็นฝ่ายปฏิบัติที่มีความเลวร้าย หากความดีไม่ได้เลย เพราะมีแต่ความอิจฉาริษยา ความเหี้ยมโหดทารุณถึงขนาดเอาคนเป็น ๆ ไปฝังดินเพื่อจะให้ตาย แล้วเอาท่อนไม้มาสับเปลี่ยนป้ายความผิดให้นางสุวิญา ผู้มีตำแหน่งและยศศักดิ์สูงกว่าพวกนางซึ่งเป็นแต่พระสนม คอยยุแหย่ให้พระไชยเชษฐาเกิดความโกรธขับไล่นางสุวิญา ทำเสน่ห์เล่ห์กล ในที่สุดพระไชยเชษฐารู้สึกตัวก็ได้พยายามชักจูงให้หลงผิดอีก จนถูกไล่ทุบตีไล่ฆ่าฟัน

นางจันทร์

นางจันทร์เป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติอีกผู้หนึ่งที่เป็นหญิง แต่ต่างจากนางทังเจ็ดตรงที่ว่า เป็นความเป็นปฏิบัติระหว่างแม่ผัวกับลูกสะใภ้ ในบทละครความเก่ากล่าวว่ นางเกิดความน้อยใจ

ที่พระมณีพิชัยท่างเห็นไปเมื่อได้นางยอพระกลืนมาแล้ว และนางก็ไม่ปรารถนาที่จะได้ลูกสะใภ้ที่มาจากปล้องไม้ไผ่ จึงคิดว่า “ยาเอย 2 เลย จ่าทำไหยรำกาน จ่าเอาเหตกานมาพานไสย ไหยเจาคับเมียไปยเสียใกล้ เหนวจไปยตามสานตรา” เพราะนางต้องการให้ราชธิดาของพระเจ้ากรุงจีนแต่งงานกับพระมณีพิชัย จึงแกล้งนางยอพระกลืนและขับไล่นาง

กินแม้วแล้วทำชาลค์ใจ
ไสยไคลว่าไครัยมาจังธาร
อิซนึผีเชื่อไมยเชื่อแล้ว
พัดแม้วกุกินเป็นอาหาร
ผันแปรแกนหาหะย้าน
อัยักษานาทานซังเจอร์จา
เรงไปกูไมไหยมิงยู
กูอัยอ์ตสแกเทภา
ยูไปยกอายกายหน้า
อี่ประลักษ์ยักษามิงเรงไปย

(มณีพิชัย บทละครกรุงเก่า)

นางจันทร์ถูกพระอินทร์ลงโทษด้วยการส่งมุกกัถ แล้วนางยอพระกลืนมาแก้ไขให้ฟื้นขึ้น
ดังนั้นในภายหลังนางก็คงจะกลับใจ กลายเป็นคนดีได้

หกเขย

หกเขยเป็นโอรสภคินีที่ธิดาทิ้งหอกของท้าวสามนต์เลือกเป็นคู่ครอง แม่หกเขยจะเป็น
เจ้าชายที่มี “รูปร่างงามหนักหนา” แต่ก็อัยสติปัญญาเสียจนมีลักษณะชื่อ เชื้อ จนน่าขันในสายตา
ผู้อ่าน แม้การบรรยายของผู้แต่งก็ยังแสดงให้เห็นว่าหกเขย “เคอะเซอะ” ไปหาพระสังข์ จำต้อง
ยอมให้พระสังข์เชือดจุมกกับใบหูไปจนมีลักษณะ “หูแหวงจุมกวัน” ประจานตัวเองไปตลอดชีวิต
เพื่อความอยู่รอดของตัวเอง ด้วยกลัวว่าท้าวสามนต์จะประหารชีวิตเสียถ้าไม่ได้ปลาได้เนื้อไปตามต้ง
การ จมูกกับหู และความเจ็บปวดท้งกายท้งใจแลกกับปลาตายคนละตัวสองตัวและเนื้อขาหักคนละตัว
มีหน้าซำยังถูกเยาะเย้ยจากฝ่ายวีรบุรุษอยู่ตลอดเวลา เมื่อพระสังข์พุดถึงหกเขย ก็ใช้คำพุดว่า “อ้าย-
หกเขยเซอะ” เป็นการดูหมิ่นอยู่เสมอ

สุนันทา โสรัจจ์ กล่าวไว้ในบทวิเคราะห์-วิจารณ์ พระเอกหรือผู้ร้ายในวรรณคดีไทยว่า หกเขยมีนิสัยชอบใส่ร้ายคน ดังที่ใส่ร้ายเจ้าเงาะว่าเป็นปีศาจ และชอบไอ้อวด พุดปดเพื่อเอาตัวรอด จึงได้รับบทเรียนจากเจ้าเงาะเพื่อที่จะให้เลิกนิสัยชอบดูหมิ่นคนที่ต่ำต้อยกว่าตนและรู้ตัว หายลืมนั่น คือ ตัดปลายจมูกเมื่อไปขอปลา และตัดใบหูเมื่อคราวไปขอเนื้อ เป็นการลงโทษสถานเบาให้หลบจำ

แต่หากเราจะพิจารณาด้วยใจเป็นธรรมแล้ว ความผิดควรจะถูกอยู่แก่ท้าวสามนต์มากกว่า เพราะท้าวสามนต์มีความเกลียดชังเจ้าเงาะ จึงแกล้งให้เกิดการประลองฝีมือในการหาเนื้อหาปลา เพื่อจะหาเหตุฆ่าเจ้าเงาะเสีย การที่หกเขยปดท้าวสามนต์ว่าถูกปลานักเบ้ากัดจมูก หรือปีศาจกระทำให้หูขาดนั้น ก็เป็นนิสัยของผู้ที่จะเอาตัวรอด เนื่องจากเกรงว่าจะถูกลงโทษทัณฑ์ และหกเขยก็ถูกเจ้าเงาะกลั่นแกล้งอยู่ตลอดเวลา เช่น “จุกหูออกไปเลือดไหลหยด แกล้งจูงพาเที่ยวเลี้ยวลต ถือไม้แก้แทนตะพดเหมือนวิ่งวัว” ดังนั้นการที่หกเขยใส่ร้ายเจ้าเงาะว่าเป็นภูตผีปีศาจควรกำจัดเสีย จึงเป็นความคิดที่เป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ เนื่องจากหกเขยรู้ดีว่าถ้าไม่มีเจ้าเงาะอยู่ในโลกนี้ตนเองก็ปลอดภัย และพ้นจากการถูกกลั่นแกล้งให้อับอายขายหน้า

5. ตัวละครมนุษย์

ตัวละครมนุษย์คือตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่จะมีพลังหรืออำนาจนอกเหนือไปจากมนุษย์ เช่นเทพต่าง ๆ หรือเป็นตัวละครที่ได้แนวคิดมาจากความเชื่อในคติพราหมณ์และคติพุทธของอินเดีย เช่นยักษ์ ครุฑ นาค ฯลฯ หรือมีจะนั้นก็สร้างขึ้นจากความเชื่อดั้งเดิมของไทยแล้ว จินตนาการให้มีลักษณะพิเศษพิสดารออกไป เช่น จระเข้ แมว ม้า

ในสมัยก่อนมีความเชื่อกันว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายพูดได้ ไม่ว่าจะเป็นคนหรือเป็นสัตว์ก็ตาม ดังนั้นตัวละครที่เป็นมนุษย์ในวรรณคดีจึงพูดภาษาคนได้ แม้ตัวละครนั้นจะเป็นยักษ์ หรือสัตว์ จตุบาท ทวิบาท ตัวละครเหล่านี้มีบทบาท การดำเนินชีวิต การแสดงออกต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ทุกประการ มีชีวิตจิตใจ ความคิด อารมณ์ ความรู้สึก จนผู้อ่านจะเกิดความรู้สึกว่าเขาเหล่านี้คือมนุษย์นั่นเอง แต่ถึงแม้ว่าตัวละครมนุษย์เหล่านี้จะมีบทบาทมาก หรือโลดโผนพิสดารอย่างไรก็ตาม เขาก็จะไม่ใช้ตัวเองของเรื่อง ดังที่สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร กล่าวถึงตัวละครเหล่านี้ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์” ว่า

“บรรดาเรื่องโรมานซ์ต่าง ๆ อันเป็นนิทานเกี่ยวกับอัศวินในยุคกลาง เช่นนิทานชุดอัศวินโต๊ะกลมของพระเจ้าอาร์เธอร์ นิทานชุดอัศวินของพระเจ้าชาลมาญ ล้วนมีแต่ตัวละครที่ไม่ใช่

มนุษย์เข้ามามีบทบาทด้วยเสมอ ข้อที่น่าสังเกตคือตัวละครเหล่านี้แม้จะมีฤทธิ์อำนาจเพียงไรก็ตาม แต่ก็ไม่มีบทบาทเป็นตัวเอกของเรื่องโดยตรง ถ้าเป็นฝ่ายชั่วร้ายก็จะพ่ายแพ้ไปในที่สุด และถ้าเป็นฝ่ายดีก็จะเป็นเพียงผู้ช่วยเหลือตัวเอกของเรื่องในการขจัดอุปสรรคต่าง ๆ ถึงแม้ว่าตัวละครเหล่านี้จะมีบทบาทกล่าวถึงอยู่ตลอดเรื่องหรือเกือบตลอดเรื่อง แต่ก็ไม่นับว่าเป็นตัวสำคัญของเรื่อง อย่างไรก็ตามเรื่องโรมานซ์จะขาดตัวละครเหล่านี้ไม่ได้”

สมพร ร่วมสุข วิเคราะห์บทบาทของตัวละครมนุษย์ว่า “มีบทบาทสำคัญทั้งในวรรณคดีไทยและวรรณคดีต่างประเทศ โดยเฉพาะวรรณคดีไทยประเภทละครในและละครนอกซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการผจญภัยของวีรบุรุษที่ต้องตกอยู่ในที่คับขัน และผจญกับอุปสรรคอันใหญ่หลวงหลายครั้งหลายครา ตัวละครมนุษย์จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง ช่วยให้เรื่องมีความเข้มข้น สนุกสนานตื่นเต้น ลึกซึ้งและน่าติดตาม เนื้อเรื่องมีความพิสดาร โดดโผน แปลกไปจากเรื่องประเภทอื่น ๆ และช่วยสร้างเสริมตัวเอกให้มีคุณสมบัติเพียบพร้อมตามลักษณะของบุคคลในอุดมคติ”¹

ตัวละครมนุษย์ที่ปรากฏบ่อยครั้งในวรรณคดีไทย คือพระอินทร์ ซึ่งเป็นผู้ช่วยตัวเอกในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง โดยเฉพาะวรรณคดีที่มีมาจากชาตก ตัวละครมนุษย์นี้มักจะมีอำนาจพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เป็นได้ทั้งตัวละครฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ตัวละครฝ่ายดีจะช่วยแก้ไขอุปสรรคให้กับตัวเอก ช่วยเหลือ แก่สถานการณ์ ฯลฯ โดยมากจะปรากฏในบทบาทของพระอินทร์หรือเทวดา ส่วนตัวละครฝ่ายชั่ว มักปรากฏในรูปยักษ์ ปีศาจ หรือสัตว์ที่มีฤทธิ์ต่าง ๆ แต่ถ้าเป็นตัวละครมนุษย์ที่ไม่มีอำนาจพิเศษ ก็มักมีบทบาทเป็นผู้ช่วยตัวละครเอกมากกว่าที่จะเป็นอย่างอื่น เช่นแมวในเรื่องไชยเชษฐา สิงหรานในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ม้า ในเรื่องสังข์ทอง

บทบาทของตัวละครมนุษย์ในบทละครนอกมีดังนี้

ชาละวัน

ลักษณะทางกายภาพของชาละวันก่อนข้างสับสน คือเมื่ออยู่ในถ้ำแก้ว ชาละวันจะเป็นหนุ่มน้อยรูปร่างงาม แต่พอออกจากถ้ำก็จะกลายเป็นจระเข้ที่ดุร้าย ในบทละครความเก่ากล่าวว่ามีนางตะเภาทองเห็นชาละวันก็ยิ่งสงสัยว่าเป็นมนุษย์หรือเทวดากันแน่ แสดงว่าชาละวันจะต้องมีรูปร่างหน้าตาต่าง เช่นเดียวกับตัวพระเอกในวรรณคดีไทยทั่ว ๆ ไป

¹ สมพร ร่วมสุข “วิเคราะห์บทบาทของตัวละครมนุษย์ในบทละครในและละครนอก” (ปริญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2521 อดัสนา) หน้า 4.

แลเห็นเป็นมนุคผุคผอง
ทั้งทำทงที่ยูภพา
ชวยเงินเงินภักไมพุดจำ
นึ่งนึ่งกรีกตัวแต่ในใจ
เมื่อตกินไคยนักกะผุค
นึ่งมนุคไหนมาบราไสย
ก็ตพลางทางตามเนือความบ้าย
อไรเฝ้าเยายตชชคคร้า

และเมื่อออกจากถ้ำก็กลายเป็นจระเข้
ออกจากถ้ำสำแดงเดชา
เป็นกมภาพุคชะหนองวงไว
.....
จึงสำแดงเพลงอังกฤที่ไกร
เป็นตะเคเรโนวารี

(ไกรทอง บทละครความเก่าก่อนพระราชนิพนธ์)

ชาละวันเป็นจระเข้คร้ายชอบกินมนุษย์ ไม่เชื่อฟังคำเตือนของผู้ใหญ่ เช่นตอนที่ฝันร้าย และถูกห้ามไม่ให้ออกไปนอกถ้ำ ชาละวันก็ไม่เชื่อฟัง ออกไปจนได้รับบาดเจ็บกลับมา ซึ่งอาจจะ เป็นเพราะถูกอำนาจมนตร์ควัย เมื่อมีสภาพจิตเป็นมนุษย์ก็เจ้าชู้ พบนางตะเภาทอง ตะเภากแก้ว ก็ อยยกได้นางเป็นภรรยาทั้ง ๆ ที่มีนางวิมาลาเป็นภรรยาอยู่แล้ว และยังมีนางเลื่อมโลววรรณอีกคนหนึ่ง

เตือนใจ สินทะเกิด วิเคราะห์ว่า ลักษณะพฤติกรรมของชาละวันนั้นขัดแย้งกัน อยู่ ตลอดเวลาระหว่างลักษณะของจระเข้ที่คร้ายน่ากลัว กับลักษณะของมนุษย์รูปงาม ระหว่างกิริยาของ มนุษย์ที่มีความอ่อนน้อมมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ กับอาการคร้ายเมื่อกลายร่างเป็นจระเข้ ผู้แต่งวาท ภาพของชาละวันให้เป็นจระเข้ที่มีฤทธิ์ สามารถแปลงร่างเป็นมนุษย์และมีปีศาจเข้าสิง เพื่อให้ทนต่อ ศาสตร์อาวุธต่าง ๆ ซึ่งลักษณะของชาละวันนั้นอาจจะเป็นสัญลักษณ์ของคนคนหนึ่งที่มีทั้งความดีและ ความชั่วอยู่ในตัว อำนาจของความดีและความชั่วนี้จะต่อสู้กันอยู่ตลอดเวลาในจิตใต้สำนึก ในท้ายที่ สุดอำนาจฝ่ายต่ำก็ชนะอำนาจฝ่ายสูง¹

¹ เตือนใจ สินทะเกิด, ปรินญาณิพนธ์, หน้า 126-7.

ชาละวันเป็นตัวละครที่มีลักษณะเหนือจริง ซึ่งการสร้างตัวละครแบบนี้เป็นเรื่องของกวีที่อาศัยสิ่งที่มีจริงเป็นหลัก แล้วจินตนาการให้มีลักษณะแปลกประหลาดออกไป ตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว คนไทยมีชีวิตผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองและการเกษตร สัตว์หลายประเภทที่อาศัยอยู่ในน้ำก็เป็นสัตว์ที่มีผู้นำมาแต่งเป็นนิทานหลายเรื่อง เช่น หอยทอง ปลาบู่ทอง สังข์ทอง เป็นต้น การแต่งนิทานที่มีสัตว์น้ำเข้ามาเกี่ยวข้องนี้อาจจะเป็นการกล่าวถึงสัตว์นั้น ๆ โดยตรง หรือนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์หรือเกราะป้องกันตัวละครก็ได้ สำหรับจระเข้นั้นเป็นสัตว์ที่ยิ่งใหญ่ มีอำนาจมากกว่าสัตว์น้ำอื่น ๆ แม้แต่คนก็ยังหวาดเกรง จึงมีผู้นำจระเข้มาแต่งให้มีบทบาทที่น่าเกรงขามเช่น จระเข้เถรवाद ในเรื่องขุนช้างขุนแผน จระเข้ในเรื่องไซเซษฐ ที่ทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน การวาดภาพให้ชาละวันเป็นจระเข้ที่มีฤทธิ์ มีอำนาจ สามารถแปลงกายได้นี้ ตรงกับความเชื่อว่าจระเข้นั้นเมื่อแก่เข้าก็กลายเป็นคนได้ เมื่อจะจับต้องทำพิธีและมีมนตร์คาถา เวลาฆ่าแล้วต้องทำศาล เอาหัวตั้งไว้บูชา

มีตำนานเกี่ยวกับจระเข้ว่า พระอิศวรตรัสกับพระอุมาว่าจะเสด็จทางชลมารก จะเอาสัตว์ใดที่อยู่ในน้ำเป็นพาหนะ พระอุมาจึงกราบทูลว่าได้บันดาลให้เกิดจระเข้ขึ้น มีรัตนบัลลังก์หว่างคอจระเข้ ให้นำมาผูกมณีล จระเข้กำเริบที่มีพระที่นั่งไว้เหนือหลังและคอ ก็เที่ยวเบียดเบียนคนและสัตว์ได้รับความเดือดร้อน จนพระฤๅษีได้มาเผ่ากราบทูลพระอิศวรและพระอุมา พระอุมาบันดาลให้มีชนกเหล็ก มีปลายไม้สี่สูกเป็นค้ำ แล้วเอาเถาหญ้านางควนเป็นเชือกผูกข้างต้นไม้ชนก เอาชนกสวมปลายไม้ทั้งสองเล่ม ทรงสาปว่าจะพุ่งชนกลงไปให้ถูกบ้องหางจระเข้ ให้สี่เท้าและหางของจระเข้เป็นเหน็บชา ให้ศิษย์ฤๅษีจับเอาสายชนกลากจระเข้ไปผูกทรมานไว้ จระเข้ช็อคยอมอยู่ 7 วันก็อ้าปากกินสัตว์ที่เข้ามาใกล้ ฤๅษีก็ว่าพระอุมาสั่งให้ทรมานเพราะสัตว์น้ำมากินสัตว์บก จระเข้เถียงว่ามนุษย์และสัตว์บกกินสัตว์น้ำได้ ไม่เอามาผูกทรมานบ้าง จะอ้าปากคอยชุปสิ่งที่เข้าปาก พระอุมาเห็นว่าจระเข้โลกในอาหาร จึงหยิบขม้นที่มีผู้นำมาถวาย บันดาลให้กลายเป็นจักรเพชรเข้าไปตักลิ้นจระเข้ขาดแล้วให้เรียกว่านกกะผุดตลอดไป ตั้งแต่นั้นมาจระเข้ก็ไม่ลิ้น กลัวชนกและขม้น

ในบทละครเก่าก็กล่าวถึงตำนานนี้ไว้เหมือนกัน คือตอนที่ไกรทองโหมอ่านเวทมนตร์เรียกชาละวันขึ้นมาจากถ้ำ

พรามจคามกงคา
จงสนนชนสีลา
เสจรตั้งพลบปลาไซ
จมาฆ่าอสุระสัดก้าจัดแพไฟ
พระณะรายเรือใช้เจ้ากุ่มงมา
ตั้งข้ายเขื่อนคันสารพันเขี้ยววงา
ฝูงสัดออย่าฆ่า...ออกไป
ค่างหน้าจะตีรวบั้ง ข้างหลังจะวงกายไว้
พระฤาษีรทาไฟเทอให้ประสิดประเส็ด
กุงจะรับแ่งเบืองหลังเมืองก้าเน็ด
เกาพันมึงเกดลออง....
พระอินสวนได้ฟังอถ
เทอเคื่องคักเปนนักหนา
จับจักทั้งลงมาทุกลินกุมภาขาตไป
สาบสันมึงลงมาให้อยุงคาแม่น้ำไหล
เกิดเทำรำไโกอยู่ในสัจจา
เกิดท้าวโคจรบอหอนฤทธิสทยา
พันวังพันตยาบชาพนก้าล้ง
สู้กับโคจรสาครฟุมพั้ง
มอดม้วยชีวังสิ้นทั้งสามลา....
.....
โอมโอินักพุคเรงพุคขึ้นมายนาร
สอนณ่รายจ้สังหารผลันมึงไหวอดว้าย
มึงจ่าทำอะหังกายาบชาจฉิบหาย
รายมันขับพุคพรว้ายไหคล้ายออกจากโอกุมภี....

(ไกรทอง บทละครความเก่าก่อนพระราชานิพนธ์)

วิพาร

วิพารเป็นแมวที่เป็นเพื่อนและพี่เลี้ยงของนางสุวิญา ซึ่งแต่เดิมนามว่านางจำปาทอง
วิพารมีบทบาทตั้งแต่เริ่มเรื่องไชยเชษฐา ถึงความโอบทะเลศรเก๋าว่า

มาจะกล้าวบคไปย
ถึงนางจำปาทองผ่องซีร
เปนลูกสาวเจ้าเมืองเวษาลี
อายุสิบ 4 บีชีรโสภา
โตวีลามาเลี้ยงเพียงบุต
รักสุดค้ำแทนเส่นหา
โหจ้านทองรองคลุกแก้ปลา
กินสามเวลาไม่อะนาธอร

วิพารได้ติดตามร่วมทุกข์ร่วมสุขไปกับนางจำปาทองหรือนางสุวิญาไปทุกหนทุกแห่ง เมื่อ
นางจำปาทองถูกล้อออกจากวังเพราะนำไขจะเข้ามาฟักเลี้ยงไว้ วิพารก็ถูกค้ำว่าและขับไล่ด้วย

ข้าชพ่อลูกกันแตวันนี
ขินยชีวีจะสังขา
จิงเร่งเร็วไปยาไตซา
ไปหากุมภาใหม่ันกิน
ทั้งอีวีลาภากันไปย
สมรรวมใจัยดวยกันสิ้น

.....
แข่งพรไทคำริงอ้งสัน
วิลจาบันไมหางคาง

.....
แลวันางบังคัมกัมแกษ
ท้าวทุกเทเวต์ไนปาไญ
ทั้งโกษีตรีเน็ดเหนหัตไก

จึ่งเหนใจยยาให้ข้าสังฆา
แล้โสภาสวมกษวิลา
อะนึชจาจะมามวยไปตัวยกัน
นางวิลาบังก้มก้มเกษา
ลูกต้งนำหม้ายใจไปส่วรร
แล้วยี่ตมือโผนโจนพลัน
บัวกรกฎเทว้นก็บัวรวรับ....

(ไชยเชษฐ ุ บทละครครั้งกรุงเก่า)

นอกจากนี้วิพาร์ยังเป็นเหตุแห่งความรักระหว่างพระไชยเชษฐกับนางสุวิญา คือนำพวงมาลัยจากนางสุวิญาไปถวายพระไชยเชษฐ และรับเพลงยาวกับแหวนจากพระไชยเชษฐมาถวายนางสุวิญา พอนางสุวิญาถูกพระไชยเชษฐขับได้ก็ติดตามนางไปและได้ช่วยชีวิตโอรสนางสุวิญาด้วย วิพาร์นับว่าเป็นแบบอย่างของทาสที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้านายอย่างแท้จริง

ท้าวสิงหล

บทบาทของยักษ์ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่มักจะเป็นตัวละครฝ่ายร้ายที่จะต้องสู้รบกับพระเอกด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง แล้วในที่สุดก็จะพ่ายแพ้อยู่เสมอ รูปร่างลักษณะของยักษ์ตามความเชื่อของคนไทยนั้นคือ ใหญ่โต มีกำลังมาก หน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว มีเขี้ยวงอกออกจากปากสองข้างปาก นัยน์ตาแดงและไม่กระพริบตาด้วย ความเชื่อเรื่องยักษ์นี้น่าจะเป็นความเชื่อที่สร้างมาจากชนเผ่าพื้นเมืองดั้งเดิมของอินเดียที่มีลักษณะดุร้าย บ้าเถื่อน แล้วมาขายจินตนาการ เช่นเดียวกับที่वालมีก็มีจินตนาการในการสร้าง “ราพณ์” ในรามายณะ

แต่บทบาทของท้าวสิงหลนั้นผิดไปจากยักษ์ในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั้งหลายที่จะเป็นตัวการทำให้พระเอกกับนางเอกพลัดพรากจากกัน หรือพระเอกได้เสียกับนางเอกแล้วฆ่ายักษ์พ่อตาตาย บุคลิกภายนอกของท้าวสิงหลนั้นเป็นเช่นเดียวกับยักษ์อื่น ๆ แต่บุคลิกภายในผิดไป คือใจดี ใจอ่อน ซื่อสัตย์ อารมณ์ดี แม้ว่านางสุวิญาจะไม่ใช้ราชธิดาที่แท้จริง แต่ท้าวสิงหลก็รักใคร่มากมาย ตั้งจะเห็นได้จากตอนที่นางถูกขับไล่กลับไปเมือง นางพยายามทูลเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างระมัดระวังมิให้พระไชยเชษฐมีความผิด เพราะทราบดีว่าเมื่อท้าวสิงหลเกิดความโกรธที่นางถูกข่มเหงรังแกแล้ว คงจะไม่ยอมไว้ชีวิตพระไชยเชษฐเป็นแน่ คำบอกเล่าของนางทำให้ท้าวสิงหล เพียงแต่ซัดเคืองพระทัยว่า

พระไชยเชษฐาไม่มีความยั้งคิด แต่ท้าวสิงหลก็มีไต่ฟังความข้างเดียว แสดงให้เห็นความเป็นคนใจดีมีความยุติธรรม มีความสุขุมรอบคอบ เพราะรับสั่งว่า “จำจะหามาถามตามกิจจา มันจะว่าอย่างไร จะใคร่ฟัง” แต่วิหารซึ่งไม่พอใจที่นางสุวิญญาเล่าเรื่องให้หนักกลายเป็นเบา ก็ได้เล่าเรื่องจริง ทำให้ท้าวสิงหลกริ้ว

<p>เมื่อนั้น ลูกขึ้นกระที่บาททวาดอึง ช่างรักผัวกระไรกระนั้นหนอ ความโตความใหญ่พ่อไม่รู้ อภัยครั้งนั้นเป็นที่สุด มันคหมีนดินแคลนกูมากมาย ชะอ้ายไชยเชษฐาลูกเขย ชัดเขมรเป็นเกลียวเกี่ยวพัน เขียวงอกออกข้างละสามวา สำแดงแผลงฤทธิ์อสูร</p>	<p>ท้าวสิงหลพิโรธโกรธซึ่ง สุวิญชาติคู่มึงไม่บอกกู ให้หม่อมพ่อไชยเชษฐามาลบลู่ หากวิหารลูกกูมันเจ็บอาย ถึงชีวิตม้วยมุกก็ไม่หาย จะปล่อยแก่แก่อายุไม่เกรงมัน คงได้เล่นกันเหวดย่าศึกขันธ์ โจนจากแท่นสุวรรณทัศน์ที่ นัยนาตั้งแสงพระสุริย์ศรี เพียงพินปัดพีจะโถมทรุด</p>
---	--

แล้วท้าวสิงหลก็สั่งให้เตรียมกองทัพไปบุกเมืองหมันต์ แต่นางสุวิญญาร้องไห้วิงวอนห้ามปราม จนท้าวสิงหลใจอ่อนเลิกลุ่มความคิด ครั้นเห็นวิหาร ก็กลับโกรธแค้นขึ้นมาอีก ผู้แต่งได้บรรยายให้เห็นลักษณะการวิี ๆ รอ ๆ ตัดสินใจไม่ถูกเพราะความรักที่มีต่อพระธิดาและนัดดา ทำให้ท้าวสิงหลเป็นตัวละครที่มีชีวิตชีวา ไม่มีลักษณะเหมือนยักษ์ ผู้อ่านที่อ่านบทบาทของท้าวสิงหลจะรู้สึกท้าวสิงหลคือคนแก่ธรรมดา ๆ ที่รักลูกหลานมากนั่นเอง จะมีลักษณะหรือบทบาทเป็นยักษ์ต่อเมื่อโกรธเท่านั้น

นางพันธุรัต

ในวรรณคดีไทยมักจะมีโครงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการขัดแย้ง การต่อสู้ระหว่างลูกกับแม่หรือกับพ่อแม่บุญธรรม รวมทั้งผู้ปกครองปรากฏอยู่บ่อยครั้ง ความขัดแย้งระหว่างลูกชายกับพ่อ ตรงกับทฤษฎีเรื่องปมอีดิพัส (Oedipus Complex) ของฟรอยด์ ความขัดแย้งระหว่างลูกหญิงกับแม่ตรงกับทฤษฎีเรื่องปมอีเล็คตรา (Electra Complex) และความขัดแย้งระหว่างลูกชายกับแม่ เป็นลักษณะของความพยายามที่จะเป็นอิสระจากอิทธิพลของผู้ให้กำเนิด วรรณคดีไทยมักกล่าวถึงเรื่องทำนองนี้

บ่อยๆ คือ ลูก หรือผู้ที่ได้รับความอุปการะนั้นเมื่อเติบโตขึ้นก็จะกลับทำลายผู้ที่อุปการะตนมา แต่โดยมากมักจะบิดเบือนออกมาในรูปของพ่อแม่บุญธรรมที่เป็นยักษ์ การที่ลูกกระทำการชดแ่ียงหรือต่อสู้กับพ่อแม่โดยอาศัยสิ่งที่ได้จากพ่อแม่ นั้นมักจะปรากฏในรูปของสัญลักษณ์ เช่น พระสังข์ได้รับเงาะและกระบองของนางพันธุรัต และได้ชุบตัวให้เป็นทอง จึงมีสิ่งประกอบที่จะดำเนินชีวิตครบครัน พระสังข์จึงเกิดความต้องการที่จะหนีและสามารถหนีไปได้

นางพันธุรัตเป็นยักษ์ที่มีใจไม่แพ้ท้าวสิงหล แต่ผู้แ่่งได้บรรยายให้เห็นว่านางมีนิสัยเป็นยักษ์จริงๆ ผิดกับท้าวสิงหล คือขี้ร้าย และชอบฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

บักโจรปร่างเป็นนางยักษ์	ล่าสันคึกคักหนักหนา
ถือตระบองป้องพัศตร์ทำศักกา	ดินตงตรงมาพนาลี

๖ 2 คำ ๖ กราวใน เขต

ครันถึงหิมวาบ่าสูง	เห็นฝูงเนือเบือเสื่อสีห์
นางยักษ์ยอกกีนกียินดี	เข้าไล่ตีเลียวลัดสกักตสแกง

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงนางโดยใช้คำว่า “นางมาร” หรือ “นางพันธุรัตยักษ์” ผู้แ่่งได้ชี้ให้เห็นความขัดแย้งระหว่างนางพันธุรัตกับพระสังข์ตั้งแต่แรก คือโหรไม่เห็นด้วยกับการที่นางจะรับเลี้ยงพระสังข์เป็นบุตรบุญธรรม ได้ทำนายว่า

ตำราทายว่าพระกุมาร	มิใช่ลูกหลานท้าวนากา
มนุษย์กับยักษ์จะรักกัน	ห้ามปรามกวอดขันเป็นหนักหนา
เหมือนหนึ่งคูกุเหว่าเหล่ากา	เลี้ยงรักษาได้เมื่อไรมี
ทำนองเมรีกับพระรถ	ลักหยกยาหมดแล้วลอบหนี
โถมยงเหมือนองค์เมรี	รับมาน่าที่จะวายปราน

นางพันธุรัตไม่ฟังคำทักท้วงของโหร เพราะความรักใคร่เอ็นดูพระสังข์ นางจำเป็นต้องหลอกลวงพระสังข์โดยเนรมิตรูปกายให้เป็นมนุษย์อยู่ตลอดเวลา พยายามหนีความจริงและปิดบังความเป็นยักษ์ของนาง ซึ่งถ้าเทียบกับเรื่องไชยเชษฐแล้ว ท้าวสิงหลไม่ได้หนีความจริงอันนี้ นางสุวิญชาเองเมื่อถูกพระไชยเชษฐจับได้ ก็ยังชมชานกลับมาเมืองสิงหลเพราะทราบว่าจะได้รับการต้อนรับอย่างดี ท้าวสิงหลเองก็ไม่เคยหวาดหวั่นว่านางสุวิญชาจะหนีจากไปเพราะความเป็นยักษ์ แต่นางพันธุรัตนั้น “เผอิญใจทักทักนึกผูกพัน ถึกพรันกลัวลูกจะหนีไป อย่าเลยจะแสวงแกล้งล่อลวง อย่าให้ล่องหมาย คำสำคัญได้ ว่าไปช้าแล้วกลับมาเร็วไว ถึงจะหนีไปไม่พ้นกร”

พระสังข์เองก็เกิดความกินแหนงแคลงใจ

เหตุไฉนไปไพร่กรุ่นกรุ่น
ว่าไปวันเดียวจะกลับ
เหตุใดถ้อยคำพินเพื่อน
ตรัสว่าจะไปคืนเดียวไซ้
ครั้นว่าจะไปเจ็ดวัน

พระคุณไปโยที่ในป่า
ไม่เหมือนนวางที่ว่าไว้
คลาตเคลื่อนคืนวันหามันไม่
เจ็ดวันจึงได้กลับมา
กลับพลันวันเดียวไม่เหมือนว่า

อย่างไรก็ตาม นางพันธุรัตก็เป็นแม่ที่อุ้มชูเลี้ยงดูพระสังข์มาเป็นเวลานาน ให้ความรัก
เสมอต้นเสมอปลาย พระสังข์เองแม้จะตระหนกอยู่ตลอดเวลาว่านางเป็นมารดาเลี้ยง และมีความคิดที่
จะไปหามารดาจริงอยู่เสมอ เมื่อถึงเวลาที่จะต้องจากไปก็อดที่จะเศร้าสร้อยไม่ได้ นางพันธุรัตเองก็
โศกเศร้า

นั่งอยู่โยนนิ้วพ่อขวัญข้าว
มาเถิดทูนหัวอย่ากลัวตี
นางร้องไห้รำแล้วซ้ำเรียก
ท้วงเคอะอำนางสัตยา
พลัดตกหล่นนอนตะแคง
โศกก็ออกเพียงจะพัง
ลูกน้อยกลอยสวาทของมารดา
มิให้ระกายเคืองสิ่งใด
เมื่ออุทิศสำหามาตามด้วยความรัก
อกแม่จะแตกตายวายชีวิต

ซัดเคืองอะไรเล่าเจ้าจึงหนี
ดูเอาเด็กซึ้งยังมีมา
บินตะกายตะเกียกขึ้นไปหา
เผอิญให้เลื่อยลำต้นกำลัง
ขาแข้งสี่ข้างซัดขึ้นคัตหลัง
ทรุดนั่งกระแทกกันจนใจ
แม่บ่ารุงเลี้ยงมาจนใหญ่
เจ้าหนีแม่มาได้ช่างไม่คิด
เจ้าไม่พูดไม่ทักแต่สัทหนิด
สุดคิคืออยู่แล้วนะลูกยา

แม้นางจะตัดพ้อต่อว่าพระสังข์ ยกรูปเงาะ เกือกแก้ว ไม้เท้าให้ และรับปากว่าจะสอน
มนตร์ พระสังข์ก็ไม่ไว้ใจ เพราะ “เกลือกจะไม่จริงจะแกลังปด” การที่เรียกลูกแล้วลูกไม่ยอม
ลงมาเพราะไม่ไว้ใจนี้ เป็นสิ่งหนึ่งที่กวีใช้ในการทำให้ผู้อ่านไม่ค่อยรู้สึกว่าการทำกรรมผิด ประกอบ
กับเผ่าพันธุ์มนุษย์กับยักษ์เป็นศัตรูกัน ผู้อ่านจึงไม่ใคร่รู้สึกว่าการสังข์มีความผิดร้ายแรงที่ทำให้
มารดาตาย

เมื่อนางพันธุรัตไม่มีทางที่จะตามพระสังข์ให้กลับมาอยู่กับนางได้แล้ว นางก็ต้องเขียน
มหาจินตมณตร์ไว้ให้ เป็นการตระเตรียมให้พระสังข์ไปผจญกับการแก้ไขอุปสรรคในภายหน้า แล้ว

นางก็ “ร่ำร้องจนนอกแตกตาย” การกระทำของนางพันธุรัตเป็นการเสียสละอย่างแท้จริง ก็ทำให้ พระสังข์ได้ไปพบกับพ่อแม่จริง ๆ เพื่อความสุขของพระสังข์เอง

พระอินทร์ และ เทวดา

ในวรรณคดีไทยไม่ได้กล่าวถึงลักษณะรูปร่างของพระอินทร์อย่างละเอียด ส่วนมากกล่าว เพียงว่า พระอินทร์มีรูปร่างสี่เขี้ยว พระอินทร์กับเทวดาคงจะมีลักษณะคล้าย ๆ กันคือเป็นชายหนุ่ม รูปร่าง

บทบาทของพระอินทร์ในวรรณคดีไทยก็คือ เมื่อมนุษย์ผู้มีบุญผู้ใดเดือดร้อน หรือได้รับความทุกข์ยากลำบาก พระอินทร์ก็จะเสด็จลงมาช่วยบำบัดทุกข์ให้เสมอ โดยรู้ได้จากการที่ทศพร- อาสน์ หรือพระแท่นบัณฑุกัมพลที่ประทับแข็งกระด้างขึ้นมา พระองค์ก็จะเสด็จทิพยเนตรสอดส่องดู มนุษย์โลก แล้วลงมาช่วยเหลือ เช่นลงมาช่วยพระสังข์คิดป้ชัชขึ้นจากเหว ช่วยนางยอพระกลืนซึ่ง ถูกแม่ผัวใส่ร้าย

สุวรรณ เกรียงไกรเพชร กล่าวถึงบทบาทของตัวละครมนุษย์ฝ่ายดีไว้ว่า “เป็นตัวละครฝ่ายดีมีอำนาจพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใด หรือหลายอย่าง อันจะมาช่วยเสริมอำนาจหรือความเก่งกล้าสามารถของตัวเอกให้เด่นขึ้น เพื่อช่วยแก้ไขอุปสรรค และปัญหาต่างๆ ที่ตัวเอกต้องเผชิญใน ท้องเรื่อง ตัวละครเหล่านี้อาจปรากฏขึ้นเป็นครั้งคราว เฉพาะเมื่อเกิดกรณีคับขันขึ้น ครั้นแก้ไขข้อขัด ข้องสำเร็จแล้วก็หมดบทบาทไป หรืออาจปรากฏอยู่ตลอดทั้งเรื่องโดยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย หรือผู้ ใกล้เคียงตัวเอกในการผจญภัยต่างๆ ตัวละครที่ปรากฏในลักษณะแรกนั้น วรรณคดีไทยมักกำหนดให้เป็น อมนุษย์ประเภทเทวดาหรือผู้วิเศษ ฤาษี เพื่อให้ช่วยแก้สถานการณ์คับขันของตัวเอก ตัวละครที่ ปรากฏตัวบ่อยที่สุดในวรรณคดีไทย ก็คือพระอินทร์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของตัวเอกในวรรณคดี หลายเรื่อง โดยเฉพาะวรรณคดีที่มาจากชาดก เช่น สังข์ทอง มโนห์รา (สุธนชาดก) กากี หรือ เรื่องอื่นๆ เช่น มณีพิไชย แก้วหน้าม้า เป็นต้น บางทีก็ปรากฏในรูปของเทวดาหรือรุกขเทวา...”¹

น่าสังเกตว่าพระอินทร์จะให้ความช่วยเหลือคนที่ตกทุกข์ได้ยากให้พ้นจากความทุกข์ทร- มานและพบกับความสุข โดยที่ไม่จำเป็นต้องรอให้พระแท่นบัณฑุกัมพลแข็งกระด้างขึ้นมาก็ได้ อย่าง เช่นในเรื่องสังข์ทอง เมื่อพระอินทร์ช่วยนางรจนาและเจ้าเงาะให้พ้นทุกข์แล้ว ก็ประสงค์จะให้ท้าว- ยศวิมลไปรับนางจันทร์เทวีคืนมาอยู่วังตามเดิม จึงไปปรากฏองค์ให้ท้าวศวิมลเห็น

¹ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร, วิทยานิพนธ์, หน้า 160-1

นอกจากนี้ก็ยังช่วยเสริมสร้างฤทธิ์อำนาจและความสามารถให้กับตัวเอง เช่นนำเครื่องทรง และอาวุธมาประทานให้พระไชยเชษฐา ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่รบไม่เก่ง จนสามารถรบชนะรณพัตร์ หรือ ศีลศึกกับพระสังข์แล้วยอมแพ้ เพื่อให้ท้าวสามนต์และประชาชนยอมรับในความสามารถของพระสังข์

บทบาทของพระอินทร์หรือเทวดาในวรรณคดีไทยนั้น เป็นเรื่องที่ช่วยทำให้การดำเนิน เรื่องสมเหตุสมผล และกำจัดข้อที่ว่าเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นนี้สุดวิสัยที่จะเป็นไปได้

3.6 การเปรียบเทียบบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 กับบทละครนอก สมัยกรุงศรีอยุธยา

บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา 14 เรื่อง และบทละครนอกไม่ปรากฏสมัย แต่เป็น สำนวนเก่าก่อนสำนวนพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 อีก 5 เรื่องนั้น มิใช่เรื่องที่เด่นและมีสาระทั้งหมด เรื่องที่เป็นต้นเค้าของบทละครพระราชนิพนธ์ คือเรื่องที่เป็นที่รู้จักกันดี และเค้าโครงเรื่องไม่ซ้ำกับ เรื่องอื่นมากเกินไป

บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏฉบับอยู่ ยังมีได้รับการตีพิมพ์ทั้งหมด คงตีพิมพ์ เฉพาะบางส่วนและบางเรื่อง เรื่องที่เป็นต้นเค้าของบทละครพระราชนิพนธ์ก็ไม่มี ความสมบูรณ์ ทันฉบับขาดหายไปทุกเรื่อง เท่าที่มีต้นฉบับเหลืออยู่ในหอพระสมุดฯ มีดังนี้คือ

ไกรทอง	มีจำนวน	5 เล่ม
คาวี	มีจำนวน	28 เล่ม
ไชยเชษฐา	มีจำนวน	45 เล่ม
มณีพิชัย	มีจำนวน	10 เล่ม
สังข์ทอง	มีจำนวน	8 เล่ม

1. การเปรียบเทียบการดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่องในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 อาศัยบทละครนอกสมัย กรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก คือ ดำเนินความไปตามนั้นเป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างเช่นบทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ซึ่งมีเนื้อเรื่องและการดำเนินเรื่องดังนี้

ท้าวศวิมลมีมเหสีสองพระองค์ ชื่อนางจันทร์เทวีกับนางจันทา นางจันทาเป็นมเหสีรอง มีความริษยานางจันทร์เทวี เมื่อนางจันทร์เทวีประสูติโอรสเป็นหอยสังข์ นางจันทาคิดสินบนไพร่ให้ ทำนายว่าเป็นกาลกิณี ท้าวศวิมลจึงขับนางจันทร์เทวีกับหอยสังข์ไปจากเมือง

นางจันทร์เทวีไปอาศัยอยู่กับยายที่ไร่ พระสังข์ออกมาจากสังข์ช่วยทำงาน จนนางทราบความจริงต่อสังข์เสีย ครั้นนางจันทาประสูติราชธิดาชื่อนางจันท์ ท้าวศวมิลยังไม่ได้ยกย่องนางขึ้นเป็นใหญ่ นางให้ยายเฝ้าสุเมธาทำเสน่ห์ ทูลยุยงว่านางจันทร์เทวีมีโอรสอีกองค์หนึ่งอยู่ในป่า ถ้าปล่อยไว้ก็จะเป็นภัยให้จับไปถ่วงน้ำเสีย พระสังข์ถูกจับไปถ่วงน้ำ จมลงไปถึงเมืองบาดาล พญานาคพบเข้าก็นำไปเลี้ยง เห็นว่าพระสังข์ไม่ควรอยู่ในเมืองบาดาล ก็ส่งพระสังข์ขึ้นสำเภายนต์ไปให้นางยักษ์พันธุรัตเลี้ยงเป็นลูก นางยักษ์และบริวารจำแลงตัวเป็นคนไม่ให้พระสังข์กลัว

พระสังข์อยู่กับนางพันธุรัตไปนาน ๆ ก็เกิดความสงสัยจึงค้นหาความจริง ไปพบกระดูกคนและสัตว์เกลื่อนกลาดอยู่ที่ครัวไฟ ก็นึกรู้ว่านางพันธุรัตเป็นยักษ์ และยังพบบ่อนเงินบ่อนทอง รูปเงาะ เกือกและกระบองอีกด้วย วันหนึ่งเมื่อได้โอกาสจึงลงชุบตัวในบ่อนทอง สวมรูปเงาะ ใส่เกือกและถือกระบองเหาะหนีไป นางพันธุรัตตามไปที่ไหนก็ภูเขา แต่ด้วยแรงอธิษฐานของพระสังข์นางจึงขึ้นไปบนภูเขาไม่ได้ จึงเขียนมนตร์เรียกเนื้อเรียกปลาไว้ให้ที่ก้อนหินแล้วขาดใจตายด้วยความเสียใจ พระสังข์ให้พวกยักษ์นำศพนางกลับเมือง เรียนมนตร์แล้วก็ออกท่องเที่ยวไป

ท้าวสามนต์กับนางมณฑามิราชธิดาเจ็ดองค์ องค์สุดท้ายชื่อนางรจนา ได้ให้ราชธิดาเลี้ยงพวงมาลัยเล็กคู่ นางรจนาไม่พอพระทัยในชายใดจนพบพระสังข์ในรูปเจ้าเงาะ จึงเลี้ยงพวงมาลัยไปให้เพราะเป็นคู่ครองกัน ท้าวสามนต์โกรธมาก ไล่เจ้าเงาะกับนางรจนาไปอยู่กระท่อมปลายนา นางรจนาอ่อนวอนให้พระสังข์ถอดครูปเงาะไม่ได้ผลอันถึงพระอินทร์ต้องลงมาทำพินาศคลีกับท้าวสามนต์ ไม่มีใครสู้พระอินทร์ได้ท้าวสามนต์จึงต้องไปง้อพระสังข์ให้ไปคลีกับพระอินทร์ พระสังข์ก็ถอดครูปเงาะคลี พระอินทร์ทำเป็นแพกลับไป ท้าวสามนต์ให้พระสังข์ครองเมืองแทน

กล่าวถึงท้าวศวมิลบรรทมอยู่ในที่ พระอินทร์มาปรากฏให้เห็นและขู่เชิญว่าจะเอาชีวิต ถ้าไม่ไปรับนางจันทร์เทวีกับพระสังข์กลับมาภายในเจ็ดวัน ท้าวศวมิลตกใจแล้วให้เสนาไปตามหานางจันทร์เทวี นางจันทาทราบเรื่องก็เข้าเฝ้าเย้ย ท้าวศวมิลไล่ทุบตีนางไปแล้วเกิดความสงสารตามไปปลอบประโลมไปพบยายเฝ้ากำลังทำพิธีให้นางจันทาก็ทราบความจริงว่า นางจันทาทำเสน่ห์จึงจับนางจันทา ยายเฝ้าสุเมธาและโหรมาประหารชีวิต แล้วไปรับนางจันทร์เทวีกลับมา

ต่อมาท้าวศวมิลกับนางจันทร์เทวีไปหาพระสังข์ที่เมืองท้าวสามนต์ โดยปลอมเป็นคนเชิญใจเข้าไป วันนั้นพระสังข์กำลังจะเสด็จเสียบเมือง ทั้งสองจึงไปคอยเฝ้าดู

ด้วยเหตุที่บทละครนอกสมัยอยุธยามีต้นฉบับไม่สมบูรณ์ เนื้อความบางตอนขาดหายไป หรือลบเลือนจนไม่สามารถจะอ่านได้ จึงไม่สามารถจะเปรียบเทียบการดำเนินเรื่องให้เห็นได้ชัดเจนได้ นอกจากนี้บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ก็มีเรื่องสังข์ทองเรื่องเดียวที่ดำเนินความตั้งแต่ต้นจนจบ เรื่องอื่นๆ เป็นเรื่องที่ตัดตอนมาแต่งทั้งสิ้น จึงเปรียบเทียบได้แต่ลักษณะปลีกย่อยและมีเฉพาะบทละครบางเรื่องเท่านั้น แต่โดยที่บทละครนอกสมัยอยุธยามีลักษณะคล้ายคลึงกันเกือบทุกเรื่อง เช่นเดียวกับบทพระราชนิพนธ์ จึงสามารถนำบทละครนอกสองสมัยขึ้นมาเปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึงและความแตกต่างได้อย่างชัดเจนพอสมควร แยกออกได้เป็นลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1.1 บทละครนอกสมัยอยุธยามักจะดำเนินความอย่างละเอียด และบางครั้งกล่าวความซ้ำซากหรือยืดเยื้อ ทำให้ข้อความมีลักษณะซ้ำแล้วซ้ำอีกโดยไม่จำเป็น ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความเบื่อหน่ายได้ง่าย แต่บทละครสมัยเก่ามักจะเป็นเช่นนั้นเพราะเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับคนดู ซึ่งอาจจะฟังการร้องบทเที่ยวเดียวไม่เข้าใจหรือไม่ได้ยินชัดเพราะไม่มีเครื่องขยายเสียง อีกประการหนึ่งคือตัวละครสมัยก่อนอาจจะร้องกลอนกัน ก็คือคิดบทขึ้นมาขณะที่กำลังแสดงอยู่ จึงลืมไปเสียแล้วว่าตนร้องบทที่มีเนื้อความนั้นไปแล้ว จึงร้องซ้ำขึ้นมา

บทละครพระราชนิพนธ์ตัดตอนเนื้อความในบทเดิมออกเสียบ้าง เพื่อให้การดำเนินเรื่องกระชับ และเหมาะกับการแสดงละครมากขึ้น เช่นการดำเนินความในบทละครเรื่องมณีพิชัยต่อไปนี้

บทอยุธยา	บทพระราชนิพนธ์
เมื่อเอย 2 นั้น	เมื่อนั้น
จันทอนบอวอนสีไสย	นางจันทรเทวีศรีไส
เทวามาเคาคันใจ	อินทรามาเข้าตลใจ
ไหยรอนพระไทยนางเทวี	เผอญให้ร้อรณพันปัญญา
จใครไปยเลนส่สง	กิดจะใครไปสรงชลธิ
ไปยเลนบุศบงในสสี่ © ร้ว	ยังที่ฉนวนน้ำประจำท่า
ราย	ชวนฝูงก้านลในไกลกลา
ตรัดสังก้านันขันที่	ลีลามาสู่ตำหนักแพ ฯ 4 คำ ฯ เพลงซ้ำ
วันนี้จไปยเลนพระคังกา เจรจา	ครันถึงจึงลงสรงสนาน

ส่งแล้วแต่งองเงาทรงเครื่อง
รุ่งเรืองอรามเลขา
พร้อมทวยสาวสันกัลยา
เสด็จย้ายตราจากวังในย เพลง

มาเอย 2 มาถึง
ยังสวนนอกที่ยานเคาทันใจ
พร้อมทวยสาวสันก้านันในย
ล่งเลนส่งส่งพระคังคา เพลงซึ่ง
ฎานี่

มาชากลาวบ่คไปย
ถึงทาวหัดไยไกรตรีงสา
เหนนางจันทอนเจาออกมา
ล่งเลนคงคากับก้านัน
ส่มเศออำรินทาวอินตรา
เสด็จจากฟาเมืองส่วนัน
พริบตาลงมาถึงสนัน
มาแกเพตนางจันทวยทันที่ © กลม
ราย

มาถึงจิงทาวโกสีต
เนรมิตเป็นดอกประทุมสี
เป็นสาวพิศทวยรีตที่
เคยูทีไยดอกบัววันัน © ตระ

กลอย 2 ลอยมาคลาย 2
ตามสายน้ำไหลแล้วหวนหัน
อินตราถ่อกลับไปทวยพลัน
ไปยยังส่วนันพันฟา © ชโล่

กับบวิวารข้าสาวชาวแม่
หวัระริกชกชู้กันช้อแซ้
ชุ่มแซ้ชลธารสำราญใจ ๖ 2 คำ ๖ เพลงฉิ่ง เจริจา
นางจันทรทอศทศนา

เห็นดอกบัวลอยมาในน้ำไหล
ไม่แจ้วว่างูร้ายอยู่ภายใน
ครั้นเข้ามาใกล้ก็หีบเอา
กลิ่นหอมรวยรินชื่นอารมณ์
นางเซยชมคมแล้วคมแล้ว
แซมมวยเล่นลองต้องเบาเบา
งูอดตอดเอาพระเคียรนาง
พิขสงสัดกักลมคลุมจิต
ตั้งหนึ่งชีวิตจะจากร่าง
ชันมาบนฉนวนนครวญคราง

นวนนางซอนซบสลดง ๖ 6 คำ ๖ โอค

ราย

เมื่อเฮย 2 นั้น

จันทอนพินพักแลมา

เหนคอกบัวทองโสภา

กัลยายีนกอนไปยิบเอา

เหนแปนปรากักรัจฉา

กัลยาจึงยกคินทูนเกลา

อัสาร์พิกมันตอคเอา

ที่เกดเกลาเจาเทวี

จันทอนกระหนกตกใจ

เรียกกำนันในยอชิงมี

งูออกมาตอคเอาเกสี

ขันทีมาช่วยกูเร็วไว

เร็ว 2 มาช่วยกูดวยรา

งูตอคเกสาจนเลือดไหล

พีกสงไทยคลุมคหลังไปย

ทราวม้วยสลบลงกับที่ ◎ โอค ◎

เมื่อเฮย 2 นั้น

นวนนางกำนันสาวสี

ตกใจไมยเป็นสมประคิ

อุมนางเทวีจาชีนมา

เหนนางนึ่งไปยไมยภาที

สมประคิไมยมีเทาเกสา

1.2 ในรายละเอียดส่วนที่ปลีกย่อยเกินไปและไม่จำเป็นสำหรับการแสดง บทพระราช-
นิพนธ์จะไม่กล่าวถึง แต่บทอุรุษยามีกกล่าวถึงโดยไม่ได้คำนึงถึงความสมเหตุสมผลหรือความไม่ไพเราะ
เช่นตอนนางสุวิษามาชุดหีบพบโอรส ก็พรรณนาความตอนนางอาบน้ำให้โอรส

ครั่งถึงจิ้งนึ่งเยียดพระฉงค์
 นางวางลูกงค้อยประคิน
 วกน้ำหยอกใส่ให้กิน
 เอวารินรตองค์พระลุกยา
 จับประคองสองแขนค้อยค้อยคัต
 เคล้นกลิ้งนิ้วหัดคัตคัตแข่งขา
 กลีไคไลโบหุมมारा
 กลัวนาษาจะพิบทยิบขึ้นไว้

1.3 บทพระราชนิพนธ์ เปลี่ยนแปลงแก้ไขถ้อยคำบางแห่งไปจากเดิม แต่คงความส่วนใหญ่ไว้ บางแห่งทรงแก้ไขเล็กน้อย ให้ไพเราะรื่นหูขึ้น ความชัดเจนขึ้น อ่านเข้าใจง่ายขึ้น เช่น เรื่องไชยเชษฐทอนไชยเชษฐตามนางสุวิญา

บทอยุธยา

ชมไพร

เสด็จเข้าในคงพงพุกษ
 กนึ่งนิกถึงเจ้ายอกเส่นหา
 พलगชมรุกษชาติคาศดา
 บ้างทรงผลพรกอรชอน
 หอมหวล่อวนอบรวยริน
 กลัวกลิ้งเหมือนกลิ้งดวงสมร
 พระผันแปลแลเห็นที่ชากร
 บ้างบินร่อนเรียกคู่บ้างจับคอย
 เบญจวัลจับวันพัลลุโลก
 ถวิลวันวิโยกไศกสร้อย
 นกกระดังงาไม้กลางลึงลอยะ
 เหมือนขับไล่สาวน้อยให้คลาดแคล้ว
 นกหว้าจับไม้ขนางนอน
 เหมือนน้องวรวาพ็อยู่แจ้วแจ้ว
 นกกระเต็นเต้นต้นช้องแมว
 เหมือนน้องแก้วท้ายเท้าตามวิลา

บทพระราชนิพนธ์

ชมดง

พระเสด็จเข้าในไพรพุกษ
 กะนึ่งถึงเจ้ายอกเส่นหา
 พलगชมรุกษชาติคาศดา
 บ้างทรงผลผกอรชอร
 หอมหวนอวลอบมารวยริน
 กลัวกลิ้งเหมือนกลิ้งดวงสมร
 พระผันแปรแลเห็นที่ชากร
 บ้านบินร่อนเรียกคู่บ้างจับคอย
 เบญจวรรณจับวัลย์พันอุโลก
 ถวิลวันวิโยกที่ไศกสร้อย
 กระดังงาไม้กระดังงาย
 เหมือนขับไล่สาวน้อยให้คลาดแคล้ว
 นกหว้าจับไม้ขนางนอน
 เหมือนน้องวอนว่าพ็อยู่แจ้วแจ้ว
 นกกระเต็นเต้นต้นช้องแมว
 เหมือนน้องแก้วไต่เท้าตามวิพาร์

1.4 การพรรณนาความพิเศษเฉพาะตอน บทพรรณนาความต่าง ๆ มีอยู่น้อยมาก เพราะการดำเนินเรื่องในบทละครนอกนิยมให้รวบรัดและดำเนินเรื่องไปได้มากที่สุด การพรรณนาความคงจะใช้ในตอนสำคัญ ๆ เช่นตอนพระสังข์ถอดรูป ในบทพระราชนิพนธ์มีอยู่ว่า

แล้วซัดสี่นิ้ววรรณผดผ่อง	ถึงทองชมพูทนต์เนื้อแก้ว
สุคนธาประทีปกลิ่นเกลา	สนับเพลาเชิงงอนซ้อนซับ
ภูษาผ้าทิพย์กระสันทรง	จีบโจงหางหงส์ประจงจับ
บันหน่งเพชรพรรณรายบานพับ	เฟื้องห้อยพลอยประดับทับทรวง
ทองกรแก้วภูกามงามเงา	ทับทิมเท่าเม็ดข้าวโพดโชติช่วง
สร้อยสนสังวาลกุดั่นทอง	รุ้งร่วงธำมรงค์เรือนกรุก
กรรเจี๊ยกจอนจำหลักลายซ้ายขวา	บรรจงทรงมหามงกุฏ
ห้อยอุบะนฤมิตผิมนุชย์	งามดั่งเทพบุตรในชั้นฟ้า

จะเห็นได้ว่าในบทพระราชนิพนธ์มีการพรรณนาอย่างเป็นระเบียบ ไม่ย้อนกลับไปกลับมา คือพรรณนาจากส่วนล่างขึ้นไปหาส่วนบนเป็นลำดับ แต่บทอุบายมีการพรรณนาอย่างไม่เป็นระเบียบและค่อนข้างจะเป็นลักษณะของชาวบ้านมากกว่ากษัตริย์ คือ

โถมยั้งนั่งเฝ้าเข้าห้องส่ง
 ชะมื่นผดงขัตรีพรมั่งษา
 อาบน้ำชำระกายา
 ละลายแปงแต่งท้าวอระกาย
 คอกไม้เทศฉะโลมโถมอิ่ง
 แล้วตรึงเข้าห้องของพรน้าย
 พัดภักทวิเกล้าเพร่าพร้าย
 นุ่งลายพืนสุวันงามโสภา
 ห่มใส่บเจียรระบาท้ำษสุวัน
 เขมซัดประจำยามงามเลขา
 ทองกอนฉะฉะฉะฉะฉะ
 ธรรมรังมุกทาวาววม

(บทละครไชยเชษฐ์ ความเก่า)

การพรรณนาความต่อนื่นๆ เช่นการชมธรรมชาติ การเข้าพระเข้านาง บทละครอยุธยา มักจะพรรณนาความอย่างละเอียด ทำให้การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างเชื่องช้า ยืดเยื้อ ซึ่งในบท พระราชนิพนธ์ไม่ได้กล่าวละเอียด เข้าใจว่าคงจะต้องการดำเนินเรื่องไปให้รวดเร็ว อันเป็นแบบแผน ในการเล่นละครนอก บทละครอยุธยาจะพรรณนาความจนกระทั่งบางตอนมีลักษณะคล้ายกลบทเช่น ตัวอย่าง

พระไชยเชษฐากับอังกัมะเพชร
ชวรชั้หมใหม่ไพรพฤษา
ดวงดอกออกย่อยร่า
พระกายภาพอมรินชื่นฤาไท
ย้าฝารันจันอินทงลินจี
นันทรีไตรตรางสะส้างไสว
สลอดสะเหลากระเป่ากระแบกขึ้นแสกใส่
เล่าไม้ยุงยางมะปรางปริง
กะทัวกะต่ายกะเต้กันแผ่นโผน
ก็เลนโจนงว้มอนอระสิ่ง
สะอิกสะอั้นสะไหวกะไคลิ่ง
กะทึงเถื่อนแรคซ้างควางเต็น

(บทละครไชยเชษฐ์ ความเก่า)

บทเข้าพระเข้านางในบทอยุธยา จะยาวและใช้ถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานกว่าต่อนื่น ๆ ส่วนบทพระราชนิพนธ์ก็จะมีบทเกี่ยวพาราสิยาวเช่นเดียวกัน เข้าใจว่าบทพระราชนิพนธ์คงจะต้องการ แสดงศิลปะในความสวยงามของทำร่า ความอ่อนหวานในการเกี่ยวพาราสิโดยใช้คารมอันคมคาย ดังตัวอย่าง

เจ้าพี่
ไมภอที่จะพวงสงไส
พี่ศฤชาลวันชานไซ
เปนใหญ่ในฝูงกุมภา

เหนนอนต้งจัตริคิครัก
จึงลอบรักภามายั้งคู้หา
บุญพื้กับนางใต้ที่รางมา
แก้วทนายาสลัดตัชฮาไล

(บทละครไกรทอง ความเก่า)

บทพระราชนิพนธ์

◎ น้องเอยน้องรัก

โฉมนางเน่งน้อยช้อยชด

บุญพื้กับนางใต้สร้างสม

พื่ออยู่ถึงนอกฟ้าหิมพานต์

เหมือนหนึ่งแกลงชักนำจำเพาะ

ไม่ควรเคียงลูกสาวเจ้าพระยา

พระโปรดปรานประทานทับกระท่อม

นำชมสมบัติเรามั่งมี

จะถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงเจ้า

ขอเชิญโฉมงามทราวม้วย

ผิวพัคตร์เพียงจันทร์อันทรงกลด

จะกำสรดเศร้าหมองไม่ต้องการ

เคยภริมย์ร่วมรักสมัครสมาน

เทวัญบันดาลให้เที่ยวมา

จึงได้เมียงามเหมาะจะจนเกินหน้า

แต่ว่าสนาของเงาะเคราะห์ดี

ทั้งเครื่องใช้ได้พร้อมเพราะบุญพี่

มารศรีอย่าเศร้าเสียใจ

มิให้อายกับเขาเขยใหญ่

มานั่งในห้องหับกับพี่ชาย

สำหรับบทอักษรรยนั้น บทพระราชนิพนธ์จะบรรยายเพียงสั้น ๆ ในรูปของสัญลักษณ์ เช่น

อักษรรยบันดาลในกลางหวา

เดือนดาวส่องแสงแจ้กระจ่าง

เย็นซาบอาบละอองน้ำค้าง

ค่อยสรรสร้างเศร้าหมองทั้งสองรา

บทอยุธยาจะบรรยายถึงบทอักษรรยอย่างละเอียดล่อ
ตรงมา เช่น

พระอิงแอบแนบชิตจุมพิศปราง

นุชนางถกถอยคอยหลีกเลี้ยง

ร่วมพิรมสมสองประคองเคียง

ทั้งในรูปสัญลักษณ์และการกล่าวอย่างตรงไป

สนั่นเสียงอัครรกับันताल
เมคหลาพอแก้ววาวแวววับ
รำมะสนไล่จับแล้วกว้างขวาน
เสียงบันภาลั่นเบ็รียง ๆ เคียงสท้าน
พระภูพานโยกย้ายอยู่ในที่

(บทละครไชยเชษฐา ความเก่า)

2. การเปรียบเทียบกระบวนกลอน

บทละครนอกพระราชนิพนธ์ และบทอยุธยา แต่งขึ้นเพื่อใช้เล่นละครทั้งสองฉบับ กำหนดเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้ แต่ถึงแม้ว่าบทพระราชนิพนธ์จะได้ต้นเค้ามาจากบทอยุธยา ก็ยังมีความแตกต่างกันอยู่ เพราะบทอยุธยาบางฉบับเป็นบทที่ตัวละครขับร้องขึ้นมาเป็นกลอนสด ไม่ได้มีการเรียบเรียงไว้ก่อน จึงย่อมจะไม่ไพเราะและไม่สัมผัสคล้องจองกันเป็นแบบแผน

กระบวนกลอนในบทพระราชนิพนธ์ มีลักษณะเป็นดังนี้

1. เป็นกลอนบทละครที่มีจำนวนคำในแต่ละวรรคอยู่ในระหว่าง 6-7 คำ
2. มีสัมผัสในเป็นสัมผัสสระมากกว่าสัมผัสอักษร
3. ไม่เยิ่นเย้อยืดยาวจนน่าเบื่อ
4. มีความไพเราะน่าอ่าน เหมาะสำหรับการใช้เล่นละคร

กระบวนกลอนในบทอยุธยา มีลักษณะเป็นดังนี้

1. กลอนส่วนใหญ่จะมีจำนวนคำในแต่ละวรรคอยู่ในระหว่าง 6-7 คำ เช่น

โอพระสังทองของแม่เอ๋ย	กำลังไคเลยเป็นนักษหน้า
กำจัดพรัดพรากจากมานดา	เคยพูเคยจาประสาประสี
เจ้าม้วยบันไลในวาริ	ไม่เห็นสากผีพระลुकยา

(บทละครสังข์ทอง)

2. กลอนบางวรรคจะมีคำเพียง 4-5 คำ และบางวรรคจะยืดยาวออกไปเป็น 9-10 คำ

เช่น

๑ บัณฑิต
ชวนเพื่อนเกลื่อนมาชลาไล
บ้างจัตถางว่าสาย

พวกหมอตเช่น้อยใหญ่
หม่อไทหมอแขกแบกขน้า
มีคหม่อลงณรายกลืนจัก

ค่างหน้าจะตีรวบั้งข้างหลังจะวงค้ายไว้ พระฤาษีคาไฟเทอให้ประสัคประเส็ด
(บทละครไกรทอง)

3. กลอนที่มีคำสุดท้ายของวรรครับเป็นเสียงสามัญ แทนที่จะเป็นเสียงจัตวาหรือเสียงเอก หรือเสียงโท ซึ่งผิดจากแบบแผนของการเขียนกลอน มีอยู่มาก เช่น

วันเอ๋ย ๆ นิ่ง
แต่ล่งมายุไหนด่านี

รำฝิ่งคหนึ่งคิดเป็นทวิ
คักก็ราตรีไมแจจโย

(บทละครไกรทอง)

และบางทีก็ไม่มีสัมผัสระหว่างวรรค ระหว่างบท เช่น

เมื่อนั้น
ร้องไปด้วยไกรธไกรธา
นางเกษรสมลธาซ้องผัวเอ๋ย
ไม่คิดถึงพี่เจ้าหนีมา

ท้าวท้าวกุมพรรักษา
กัลญาทำได้ถึงเพียงนี้
กระไรเลยทำได้เป็นนักหนา
คบหามะนุษเกล้าอ่องใหญ่

(บทละครสังข์ศิลป์ชัย)

4. สัมผัสในไม่แน่นอน มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร แต่ส่วนใหญ่แล้วเข้าใจว่า จะเป็นสัมผัสสระ เช่น

พระเสด็จคืนพลับปลาไซ
พระภายชายพักเลื่อยมา

หอมกลินคอกไมยทีไนยปา
กลืนชาบวินยาพรพุมี่

(บทละครมณีพิชัย)

5. กลอนบทละครรุ่นเก่า เป็นแบบกลอนละครชาตรี ซึ่งตัวละครร้องเป็นกลอนต้น คิดประดิษฐ์ของตนเอง จึงไม่สู้ไพเราะ บทรุ่นหลังๆ มามีการคิดแต่งให้เรียบร้อยเพราะฝรั่งยังขึ้น มีลักษณะเป็นกลอนแปด แต่ก็ยังไม่เหมือนบทละครชั้นกรุงรัตนโกสินทร์เลยทีเดียว

3. การเปรียบเทียบกระบวนการ

กระบวนการในบทละครพระราชนิพนธ์ชัดเจน แม้จะดำเนินเรื่องไปอย่างรวบรัดตามบัญญัตินิยมของละครนอก แต่ก็ไม่เสียความ มีความกะทัดรัดน่าอ่าน รายละเอียดต่างๆ มีอยู่พอสมควร ไม่ยืดเยื้อ มีบทกลแทรกอยู่ แต่ไม่ได้เล่นบทกลเกินเยื้อ การเล่นบทกลอยู่นานๆ อาจจะปรากฏในการแสดงจริงๆ ในบทละครไม่มีเพราะใช้เป็นหนังสือสำหรับอ่านด้วย นอกจากนี้ก็ยังมี การเปรียบเทียบ มีการอุปมาอุปไมย เหมาะสำหรับทั้งอ่านและเล่นละคร

กระบวนการในบทอุบายไม่มีความเป็นระเบียบและสม่ำเสมอเหมือนในบทพระราชนิพนธ์ บางตอนยืดเยื้อมากเกินไป บางตอนรวบรัดเกินไป แต่ก็มีความเปรียบเทียบ และการอุปมาอุปไมย มีการเล่นคำ เล่นสัมผัสได้อย่างดีพอสมควร

3.7 แก่นเรื่องของบทละครนอก

บทละครนอกทั้ง 6 เรื่อง นับว่าเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งจะมีแก่นเรื่องที่คล้ายคลึงกันทุกเรื่อง แก่นโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน จึงอาจกล่าวถึงในลักษณะรวมๆ กันไปได้ดังนี้

1. การเดินทางผจญภัยเพื่อหาประสบการณ์และเพื่อสร้างคุณลักษณะเด่นให้กับตัวละครเอก

สำหรับเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ นั้น การเดินทางผจญภัยนับเป็นแก่นสำคัญ (main theme) ของเรื่องเลยทีเดียว เริ่มตั้งแต่ตัวเอกจะต้องออกเดินทางเพื่อแสวงหาความรู้ การเดินทางไปศึกษายังที่ไกลๆ นี้จะช่วยสร้างประสบการณ์ให้ด้วย เมื่อการศึกษาสิ้นสุดลง ตัวเอกก็จะเดินทางกลับบ้านเมืองของตน ในตอนนี้จะได้พบกับเหตุการณ์แปลกๆ เช่น การพบกับคู่ครอง ซึ่งอาจมีลักษณะหรือคุณสมบัติพิเศษแตกต่างจากคนทั่วๆ ไป เช่นมีกำเนิดในดอกไม้ มีรูปโฉมงดงาม หรือมีเชื้อสายเทวดา นางฟ้า ฯลฯ แล้วความยุ่งยากจะเกิดขึ้นตอนที่พาคู่ครองกลับบ้านเมืองโดยจะได้พบอุปสรรค อันทำให้การเดินทางต้องยืดเยื้อต่อไปอีก และพระเอกจะได้มีโอกาสแสดงฝีมือและความเก่งกล้าสามารถ

เจตนาของผู้แต่งที่สร้างเรื่องให้เต็มไปด้วยการเดินทาง การผจญภัย การต่อสู้เพื่อแสดงความสามารถในต่างแดนเหล่านี้ก็เพื่อสร้างประสบการณ์ให้ตัวเอก สร้างชื่อเสียงเกียรติยศให้เลื่องลือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณคดีที่ตัวเอกไม่ได้มีกำเนิดเป็นเครื่องสังเวย จะต้องอาศัยเหตุการณ์เรื่องราวที่โลดโผนต่าง ๆ เข้าประกอบ และในกรณีนี้ ผู้แต่งจะสร้างเรื่องให้เกี่ยวกับภูตผีปิศาจ สัตว์ร้าย

ของวิเศษ ดินแดนที่ประหลาดมหัศจรรย์อย่างไรก็ได้ เพราะเป็นเรื่องของนิยายจินตนาการ (romance) ซึ่งผู้อ่านไม่ได้สนใจจริงจังว่าจะเป็นความจริงหรือไม่ ดังนั้นวรรณคดีประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ จึงมีลักษณะเป็นวรรณคดีประเภทโรแมนติก แต่ตัวละครในเรื่องจะมีลักษณะที่เป็นเรียลลิสติก (realistic) แฝงอยู่แม้ว่าตัวละครเหล่านั้นจะมีกำเนิดที่แปลกประหลาด หรือมีคุณสมบัติพิสดารอย่างไรก็ตาม ก็จะมีลักษณะของมนุษย์ธรรมดา ที่มีแนวทางการดำเนินชีวิต มีอคติ มัธยัสถ์ ประจําใจ และความต้องการต่าง ๆ ทำนองเดียวกับมนุษย์ธรรมดา จึงสามารถที่จะอธิบายพฤติกรรมและความนึกคิดต่าง ๆ ของตัวละครเหล่านั้นได้ เช่นเดียวกับบุคคลจริง ๆ

บทละครนอกเรื่องไกรทอง คาวี มณีพิชัย ไชยเชษฐ สังข์ทอง ล้วนแต่กำหนดให้ตัวละครเอกฝ่ายชายต้องออกเดินทางไปผจญภัยทั้งสิ้น เพียงแต่บางคนต้องหาประสบการณ์ตั้งแต่วัยน้อยมาก เช่น พระสังข์ทอง บางคนก็มีประสบการณ์น้อย ขึ้นอยู่กับความลำบากของแต่ละคน และการได้คู่ครองก็ได้มาจากการเดินทางทั้งสิ้น แม้จะเป็นการเดินทางออกไปท่องเที่ยว เช่น พระมณีพิชัยก็ตาม การเดินทางผจญภัยนี้ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการเตรียมพร้อมในการที่จะครอบครองบ้านเมืองต่อไป พร้อมกับคู่ครองที่เหมาะสม เพื่อที่ประชาชนพลเมืองจะได้เต็มใจยอมรับนับถือในความสามารถอย่างแท้จริง

2. ความหึงหวงและการชิงรักหักสวาท

บทละครนอกส่วนใหญ่จะมีเรื่องราวเกี่ยวกับความอิจฉาริษยากัน ระหว่างเมียหลวงกับเมียน้อย จนถึงกับมีการทะเลาะวิวาทกัน หึงหวงกัน โดยใช้ถ้อยคำที่รุนแรง ทั้งนี้เนื่องจากสังคมไทยโบราณมีระบบการสมรสแบบมากผัวมากเมีย ผู้ชายคนหนึ่งมีภรรยาได้หลายคน จึงเกิดการกลั่นแกล้งใช้เล่ห์กลมารยาเข้าต่อสู้กัน เพื่อให้สามีรักใคร่ตนมากกว่าภรรยาคนอื่น ๆ ในบทละคร และวรรณคดีไทยทั่วไปจะมีการประคาร์มในทำนองน้อยเสมอ เช่น

ไกรทอง

คิดเอยคิดพลาง	นวลนางหนูหันมันไ้
ลูกซิ่นเคื่องขัดสะบัดสไบ	ซ้หน้าว่าไปมิได้กลัว
เหวยอีตะเกาแก้วตะเกาทอง	พี่น้องอุปาทวีชาติชั่ว
เหตุโหดโหดเขลาเมาแก้ว	มึงมาเอาผิวของมึงไป
ที่นี้กอดไว้มึงอย่าวาง	มึงเข้าคนละข้างอย่าห่างได้
ผลัดกันเรีงรักให้ถนัดใจ	อีหน้าไพร่สันดานมารยา

กาพย์

นางยอดรักร่วมอารมณ์ผสมหอม
หรือจะไว้อิงแอบแนบเกล้า
หญิงชั่วฆ่าตัวเสียได้
ร่ำหาซุ่มก็สมคิด
เข้ครอบครองเอาเป็นเจ้าของ
หน้าเป็นเล่นตัวเต็มประดา

ผัวยอมยกให้หรือไม่เล่า
หยอกเย้ายวนชวนชิต
ไม่มีอาลัยแต่สักหนิด
ตัดจริตคิดตามแม่สื่อมา
จงหงอชกชกหนักหนา
กลับขี้มเยาะซ้ำหน้าไม่อาย

ไชยเชษฐ์

เมื่อนั้น
เห็นนางสุวิญษามาไต่ก็
คิดวิตกกอกใหม่ไส้ขม
จึงชี้หน้าว่านางช่างยำเยย
อีหน้าด้านมารยาพิราภวน
จะมาพะเนียงพะเน้าเอาอะไร

เจ็ดนางร้อนใจคงไฟจี้
กลัวว่าเขาจะตีกันผัวเมีย
ในอารมณ์นั้นจะใครให้ขับเสียด
มาอะลุ่มอะเหลี่ยญวโนนัย
ทำกระบวนชวนผัวให้ร้องไห้
ไปไปแล้ววกหกกลับมา

สังข์ทอง

เมื่อนั้น
สมจิตคิดไว้ตั้งใจปอง
กับนางสาวศรีที่ร่วมคิด
ให้พาโฉมยงเจ้าลงไป
ห้าไปไพร่ฟ้าจะชิงโกรธา
ตามบุญตามกรรมของเทวี

จันทาทัวดีไม่มีสอง
ได้ช่องให้หน้าแล้วว่าไป
ว่ารับส่งทรงฤทธิ์เป็นใหญ่
มอบองค์ส่งให้แก่เสนี
จะคุมโทษโลกแย่งเอากรุงศรี
ห้าไปบุรีจะมีภัย

สังข์ศิลป์ชัย

เมื่อนั้น
ซึกใช้ไต่ถามนางกำนัล
ต่างคนตระหนกตกใจ
พลางพยักปากเรียกกลุยกยา

ทกนางคนผิดคิดพรั่น
รู้ว่าทรงธรรม์รับเมียมา
ปลอบโยนสาวใช้ให้คอยท่า
เข้ามาห้องในแล้วไล่เสียด